

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Jiří Hantl

**System, fungování a vývoj ústavní výchovy od roku 1950
do současnosti a její vliv na život dítěte v ČR**

Diplomová práce

Obor:	Sociální práce
Forma studia:	prezenční
Akademický rok:	2008/2009
Vedoucí diplomové práce:	PhDr. Hana Pazlarová, PhD.
Datum obhájení:	
Výsledek obhajoby:	

Poděkování

Tímto by chtěl autor poděkovat paní PhDr.Haně Pazlarové za její pomoc při tvorbě této práce.

čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a s využitím uvedených pramenů.

V Praze dne 13.12.2008

Jiří Hantl

PROHLAŠUJI,

že tuto předloženou diplomovou práci jsem vypracoval zcela samostatně a cituji v ní veškeré prameny, které jsem použil.

V Praze dne 4.12.2008

Podpis:

OBSAH

Úvod.....	1
1.Náhradní výchovná péče.....	2
1.1. Jednotlivé formy náhradní výchovné péče od r.1949 do současnosti.....	2
1.2. Institut ochranné výchovy.....	4
1.3. Právní úprava a změny preference kolektivní péče před náhradní rodinnou péčí od r. 1949 do současnosti.....	7
1.4. Právní úprava a orgány rozhodující o odebrání dítěte z rodiny od r.1949 do současnosti.....	8
1.5. Vývoj sociálně právní ochrany dětí od r.1949 do současnosti.....	11
2. Role oddělení péče o děti a orgánů sociálně právní ochrany dětí v dané problematice od r.1952 do současnosti.....	14
2.1. Úřadovny ochrany mládeže a oddělení péče o děti.....	14
2.2. Orgány sociálně právní ochrany dětí.....	16
2.3. Činnost v oblasti prevence.....	17
2.4. Činnost v oblasti represe.....	19
2.5. Rozdíly v činnosti oddělení péče o děti a orgánu sociálně právní ochrany dětí.....	21
3. Vliv ústavní péče na psychický vývoj dítěte.....	22
4. Prevence a alternativy ústavní péče.....	28

5. Nestátní zařízení jako alternativa ústavní péče.....	29
5.1. „Střep“.....	30
5.2. „Klokánek“.....	33
5.3 SOS- dětské vesničky.....	34
5.4.„Natama“.....	35
5.5 „Dům tří přání“.....	36
5.6 „LATA“.....	36
6.Současné změny ve výkonu ústavní péče.....	37
7. Aktuální problémy.....	42
8.Zahraniční příklad alternativních forem náhradní rodinné péče.....	47
Praktická část.....	51
Shrnutí.....	64
Závěr.....	66

Úvod

Téma ústavní výchovy dětí a náhradní rodinné péče jsem si pro svou diplomovou práci zvolil z toho důvodu, že mě toto téma v různých podobách provázelo od mého dětství do současnosti. Jako dítě jsem se s tímto tématem začal seznamovat díky vyprávění a rozhovorům s jedním z mých blízkých rodinných příslušníků, který své rané dětství a celé období základní školní docházky prožil v zařízeních ústavní péče na území tehdejší ČSSR. Nutno podotknout, že tento člověk na dané období vzpomíná jako na poměrně šťastnou etapu svého života a že i přes toto společenské znevýhodnění dokázal dosáhnout vysokého společenského postavení.

Lze tedy říci, že tato osoba je jednou ze šťastných výjimek, které dokazují, že ne vždy musí být ústavní výchova předstupněm života na šikmé ploše apod.. Asi také není náhodou, že tato osoba zůstala ve své profesní kariéře věrna oborům úzce souvisejícím s problematikou ústavní a náhradní rodinné péče.

Mimo této osoby mě ještě ovlivnili dva muži (které považuji za své přátele), z nichž jeden je ředitelem a druhý vychovatelem ve výchovném ústavu. Tato oblast sociální práce je mi velmi blízká a do budoucna bych se jí chtěl věnovat i v rámci své profesní dráhy.

Ve své práci jsem se pokusil zjistit, které věci se v problematice ústavní výchovy a náhradní rodinné péče od dob minulého režimu změnilo, které věci naopak zůstaly stejné a jaké jsou v současné době nejpálčivější problémy týkající se této oblasti. Podstatnou část práce jsem věnoval tématům souvisejícím se změnami, které probíhají v systému náhradní rodinné a náhradní výchovné péče u nás.

Má práce by měla být uceleným přehledem náhradní výchovné péče na území ČR.

1. Náhradní výchovná péče

Náhradní výchovná péče znamená, že péče o dítě, které z nějakého důvodu nemohou vychovávat jeho biologičtí rodiče, je zajištěna jinou formou než náhradní rodinnou výchovou. Dnes je již z dlouholetých zkušeností a sociologických výzkumů známo, že tato forma náhradní výchovy je nejméně vhodnou, neboť je při ní dítěti znemožněno projít přirozeným psychickým a sociálním vývojem, což se později projeví v jeho schopnostech vést samostatný život. Formy způsobu výkonu náhradní výchovné péče byly a jsou od roku 1953 podobné. Vždy ji vykonávaly a nadále vykonávají různá kolektivní zařízení.

1.1 Jednotlivé formy náhradní výchovné péče od r. 1949 do současnosti

V době účinnosti zákona ze dne 7. prosince 1949 č.265 Sb. o právu rodinném ve znění zákonného opatření č. 61/1955 Sb. zajišťovaly kolektivní výchovu dětí kojenecké ústavy, jesle, dětské domovy a výchovny dorostu.

V době účinnosti zákona o rodině ze dne 4. prosince 1963, č. 94 Sb. se ústavní výchova dětí mladších než tři roky vykonávala v zařízeních státní zdravotní správy (v kojeneckých ústavech a dětských domovech pro děti ve věku od jednoho do tří let). Ústavní výchova dětí starších než tři léta, avšak mladších než patnáct let, se vykonávala v zařízeních ministerstva školství (dětské domovy a základní devítiletá škola s dětským domovem pro děti mravně zanedbané). Ústavní výchova dětí starších než patnáct let se vykonávala rovněž v zařízeních ministerstva školství (domovy mládeže, domovy mládeže s ochrannou výchovou pro děti mravně nebo charakterově narušené nebo mimořádně zanedbané).

V současné době je ústavní výchova dětí vykonávána v zařízeních pro výkon ústavní výchovy spadajících do resortu jak zdravotnictví, tak školství, mládeže a tělovýchovy a dále i do resortu práce a sociálních věcí. Ústavní výchova dětí od narození do tří let věku se vykonává ve zdravotnických zařízeních. Pro děti do jednoho roku jsou určeny kojenecké ústavy, děti od jednoho do tří let jsou umísťovány v dětských domovech. Ústavní výchova dětí od tří do osmnácti let, případně zletilé osoby do devatenácti let je realizována ve školských zařízeních. Jedná se o tato zařízení: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. V zařízeních sociální péče může být vykonávána ústavní výchova dětí tělesně a mentálně postižených. Tato zařízení jsou přímo k takovéto péči uzpůsobena.

Ústavní výchovu ve školských zařízeních upravuje zákon č.109/2002Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. Po nařízení ústavní výchovy soudem jsou děti předány nejprve do péče diagnostického ústavu. Zde je dítě komplexně vyšetřeno za účelem zjištění všech jeho specifických potřeb, aby byl získán podklad pro rozhodnutí, které další zařízení bude pro dítě nejvhodnější. Na základě výsledků diagnostických, vzdělávacích, terapeutických, výchovných a sociálních činností, které jsou součástí komplexního vyšetření, zpracovává diagnostický ústav komplexní diagnostickou zprávu s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb dítěte, které jsou stanoveny v zájmu rozvoje jeho osobnosti („program rozvoje osobnosti“). Na základě této komplexní zprávy či získaných poznatků o dítěti také diagnostický ústav písemně sděluje příslušným orgánům sociálně právní ochrany dětí údaje o dětech, které jsou vhodné k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče. Pobyt dítěte v diagnostickém ústavu trvá zpravidla 8 týdnů. Pak je dítě umístěno k vlastnímu výkonu ústavní výchovy do některého (dle provedeného vyšetření) pro něj nejvhodnějšího shora uvedeného zařízení.

Diagnostický ústav přemístění dítěte oznámí soudu, který ve věci rozhodl, příslušnému orgánu sociálně právní ochrany dětí podle bydliště dítěte a osobě odpovědné za výchovu dítěte.

Při umístění dítěte se dbá na jeho umístění co nejblíže bydlišti osob odpovědných za výchovu dítěte nebo jeho zákonných zástupců, pokud by tím nebyl ohrožen mravní vývoj dítěte.

Účelem dětského domova je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které nemají závažné poruchy chování. Dětský domov o tyto děti pečuje podle jejich individuálních potřeb. Ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Do dětského domova mohou být umístěny děti ve věku zpravidla od 3 let do 18 let. Do dětského domova se rovněž umísťují nezletilé matky spolu s jejich dětmi.

Výchovný ústav pečuje o děti starší patnácti let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Ve vztahu k dětem též plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální.

Vidíme tedy, že se formy realizace náhradní výchovné péče během těchto období příliš nezměnily. Náhradní výchovná péče dosud byla realizována ve velkých kolektivních

zařízeních, rozlišených pouze podle věku dětí a míry narušení jejich sociálního vývoje. Do roku 1989 zřizoval všechna tato zařízení stát. Po roce 1989 existují i soukromá kolektivní zařízení. V současné době je snaha přeměnit dětské domovy o velkém počtu dětí na dětské domovy rodinného typu. Tato přeměna u nás proběhla zatím spíše po právní a formální stránce věci (na základě zákona č.109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů a na základě vyhlášky č.438/2006 Sb. kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních), po stránce praktické nás v tomto ohledu čeká ještě mnoho práce. O změnách v této oblasti se podrobněji zmíním v kapitole Rozdíly ústavní péče před a po roce 1989.

To, co se během těchto období měnilo, byla vzájemná preference kolektivní péče před náhradní rodinnou péčí a naopak.

1.2 Institut ochranné výchovy

V této části práce bych se ještě chtěl zmínit o institutu ochranné výchovy. Ochranná výchova je vedle ústavní výchovy též jednou z forem náhradní kolektivní výchovy. Ochranná výchova je upravena s účinností od 1.1.2004 v zákoně č.218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Jedná se o předpis z oblasti spíše trestního práva. Tento zákon jednak upravuje odlišné podmínky odpovědnosti mládeže za spáchané protiprávní činy uvedené v trestním zákoně. Dále pak reaguje na současnou úpravu trestního práva v České republice. Trestní zákon zatím stanoví hranici trestní odpovědnosti od dovršených 15. let věku. Dítě mladší 15. let tedy není trestně odpovědné, nemůže spáchat trestný čin a nemůže být ani trestně stíháno. Přesto je ale potřeba v zájmu dítěte na jeho rizikové chování nějakým způsobem reagovat.

Zmíněný zákon upravuje odděleně trestní odpovědnost „mladistvých“, tedy těch, kteří v době spáchání protiprávního činu dovršili patnáctý rok věku a nepřekročili osmnáctý rok věku a dále řízení ve věcech dětí mladších patnácti let, tedy těch, kteří v době spáchání činu jinak trestného nedovršili patnáctý rok věku.

Ochranná výchova u mladistvých je upravena v § 22 zákona č.218/2003Sb..

Dle jeho úpravy lze mladistvému, který spáchal protiprávní čin, uložit ochrannou výchovu jednak tehdy, jestliže o jeho výchovu není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze odstranit v jeho vlastní rodině (nebo v rodině, v níž žije), dále tehdy, když dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána a nebo v případě, že prostředí, v němž

mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy a nepostačuje uložení ústavní výchovy podle zákona o rodině.

U dětí mladších patnácti let je ochranná výchova upravena v § 93 zákona č.218/2003Sb.. Dle jeho zákonné úpravy u dětí starších dvanácti let, ale mladších patnácti let, které se dopustily činu jinak trestného, musí soud uložit ochrannou výchovu vždy, když dítě spáchalo čin, za který trestní zákon dovoluje uložení výjimečného trestu. Výjimečným trestem je trest odnětí svobody nad 12 až do 25 let a trest odnětí svobody na doživotí. U ostatních dětí mladších 15 let soud může ochrannou výchovu uložit tehdy, jestliže to odůvodňuje povaha spáchaného činu jinak trestného a je-li to nezbytně nutné k zajištění řádné výchovy dítěte. Ochranná výchova trvá po dobu, po kterou to její účel vyžaduje. Nejdéle může trvat do osmnácti let věku a (tak jako v případě ústavní výchovy) vyžaduje-li to zájem mladistvého, může být soudem prodloužena do dovršení jeho devatenáctého roku věku. Jestliže převýchova mladistvého pokročila do té míry, že lze očekávat, že i bez omezení, kterým je podroben během výkonu ochranné výchovy, se bude řádně chovat a pracovat, avšak dosud nepominuly důvody, pro něž byla ochranná výchova uložena, může soud ochrannou výchovu přeměnit ve výchovu ústavní. Také může v takovémto případě rozhodnout o podmíněném umístění mladistvého mimo zařízení ochranné výchovy. Pokud pak mladistvý nesplní tato očekávání, soud toto své rozhodnutí zruší a rozhodne, že se ve výkonu ochranné výchovy pokračuje.

Výkon ochranné výchovy je též upraven v zákoně č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a ve vyhlášce č.438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a výkonu ochranné výchovy ve školských zařízeních.

Co se týče institutu ochranné výchovy, je třeba říci, že se jedná o tu nejméně šťastnou variantu, jejíž účinnost co by prostředku, který má vést k převýchově mladistvého, je v praxi téměř nulová. Je smutnou pravdou, že pobyt v těchto zařízeních je velmi často jakýmsi předstupněm výkonu trestu. Mladiství se zde často setkávají se sexuálním zneužíváním a fyzickým i psychickým týráním ze strany silnějších vrstevníků. Mladistvý, který chce v takovém prostředí obstát, se musí přizpůsobit tamním nepsaným zákonům, jež se diametrálně liší od pravidel, která respektuje demokratická občanská společnost, která funguje mimo zdi ústavního zařízení. Zařízení tohoto typu tedy možná naučí jedince jak obstát v uzavřeném, vězeňském prostředí, ale nijak ho nepřipraví na samostatný život na svobodě.

Je tedy zřejmé, že je třeba omezit použití institutu ochranné výchovy na úplné minimum, pouze jako krajní variantu. Je zapotřebí, aby soudy začaly ve větší míře využívat

možnosti ukládat mladistvým alternativní tresty a další opatření v systému trestní justice, jako jsou probace (dohled), narovnání mezi pachatelem a obětí, obecně prospěšné práce apod..

O. Matoušek (Matoušek,1995) říká, že jedním ze způsobů, jak zmírnit neblahé dopady ochranné výchovy na jedince, by mohlo být zákonné omezení pobytu v zařízení na co nejkratší dobu, či zvýšení věkové hranice trestní odpovědnosti mladistvých.

Matoušek (Matoušek,1995) dále doporučuje, aby vychovatelé v těchto zařízeních uplatňovali individualizovaný přístup vůči jednotlivým mladistvým a aby byl kladen velký důraz na pestrou nabídku vzdělávacích programů. Jde o to vybavit mladistvého zcela určitými sociálními dovednostmi, které později využije ve svém civilním životě. Dle mého názoru je třeba lépe ohodnocovat (finančně i co se týče prestiže) ty, kteří s klienty pracují. Dle mého soudu se jedná o velmi náročné povolání a chceme-li, aby byly tyto pozice obsazeny kvalitními profesionály, měli bychom je umět odpovídajícím způsobem ohodnotit.

1.3 Právní úprava a změny preference kolektivní péče před náhradní rodinnou péčí od r. 1949 do současnosti

V době účinnosti zákona ze dne 7. prosince 1949 č. 265 Sb., o právu rodinném ve znění zákonného opatření č. 61/1955 Sb. byla preferována kolektivní péče před náhradní rodinnou péčí. Vyplývalo to z ustanovení § 9 zákona ze dne 30. října 1952, č. 69 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže ve znění zák. opatření č. 58/1955 Sb., který danou problematiku upravoval. Citované ustanovení zákona stanovilo, že : „ je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do péče kolektivní; jinak lze dítě umístit jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováváno k lásce k lidově demokratickému státu a která je schopna mu poskytnout prostředí příznivé po všech stránkách pro jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kdo dítě osvojí ". Z uvedeného ustanovení zákona vyplývá, že při výběru vhodné náhradní péče o dítě v dané době hrála také velkou roli snaha o vštípení politické uvědomělosti dítěti ke stávajícímu politickému zřízení té doby. Ideologické nazírání mělo přednost před zájmy dítěte. Rodinné vztahy byly upraveny v tehdejším zákoně způsobem odpovídajícím nově vzniklé společnosti (socialistickému zřízení). Z této úpravy byla patrná snaha společnosti též zasahovat do výchovy dětí v rodině a mít nad ní určitou kontrolu (nad ideologickou výchovou dětí). Svěření dítěte do péče jiné rodiny bylo možné jen za předpokladu, že se rodina ztotožňovala s politickým zřízením té doby a měla zájem o užší péči o dítě (jeho případné osvojení). Těmito zákonnými předpoklady byl výběr vhodné rodiny značně omezen. Takováto

úprava byla uplatňována na úkor skutečných potřeb dítěte. Výchova dítěte v rodině (vlastní i náhradní) a její důležitost pro citový i sociální vývoj dítěte v budoucnu byla v uvedené době podceňována. Až následná péče předních odborníků z oblasti dětské psychologie, pediatrie a sociální práce prokázala odbornými pracemi škodlivost dlouhodobého pobytu dítěte v ústavním zařízení.

V době účinnosti zákona o rodině ze dne 4. prosince 1963, č. 94 Sb. již byla při výběru náhradní péče o dítě preferována výchova v rodinném prostředí před kolektivní výchovou. Vyplývalo to z ustanovení § 45 odst. 2 zákona o rodině ze dne 4. prosince 1963, č. 94 Sb.. Citované ustanovení stanovilo, že: „ tam, kde je výchova dětí vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, může soud nařídit ústavní výchovu ". Jiným výchovným opatřením pak dle citovaného zákona mohlo být i umístění dítěte v jiné rodině než u rodičů. To vyplývalo z ustanovení § 45 odst. 1, věta první citovaného zákona o rodině, které stanovilo, že : „vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud svěřit dítě do výchovy jiného občana než rodiče, který poskytuje záruku jeho řádné výchovy". Z uvedeného lze tedy dovodit, že zde již byla zákonem dána přednost výchově v rodinném prostředí před výchovou kolektivní. Tento zákon již umožňoval svěřit dítě do péče jiného občana bez omezení .

Současná právní úprava již přímo zaručuje zákonným ustanovením preferenci náhradní rodinné péče před kolektivní výchovou , a to v ustanovení § 46 odst. 2 zákona o rodině v platném znění. Citované ustanovení zákona říká, že: „před nařízením ústavní výchovy je soud povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která má přednost před výchovou ústavní". Z uvedeného vyplývá, že v současné době je tedy nejprve hledáno nejvhodnější řešení situace dítěte, a že nařídit ústavní výchovu dítěte lze pouze tehdy, když se nepodařilo zajistit jeho výchovu náhradní rodinnou péčí. Současně je možné rozhodnout o ústavní výchově dítěte tehdy , jestliže mírnější prostředky zásahu státu do rodinně právních vztahů nemohly předcházet, či nepředcházely pro neúčelnost, nebo se minuly účinkem.

Tato úprava plně respektuje zájem dítěte na jeho dobré výchově, a proto upřednostňuje jeho výchovu, pokud to jde, v jiné rodině či zařízení rodinného typu. Sociální výzkumy i zkušenosti v průběhu doby ukázaly, že výchova dítěte v rodině je pro jeho další vývoj i do budoucna ve všech směrech prakticky nenahraditelná.

1.4 Právní úprava a orgány rozhodující o odebrání dítěte z rodiny **od r.1949 do současnosti**

O nařízení ústavní výchovy dítěte vždy rozhodoval soud.

V době účinnosti zákona ze dne 7. prosince 1949, č. 265 Sb., o právu rodinném ve znění zákonného opatření č. 61/1955 Sb. upravoval ústavní výchovu dětí samostatný zákon ze dne 30. října 1952, č. 69 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže, a to v § 8 odst. 1. Toto ustanovení stanovilo že: „ dítě lze umístit do péče nahrazující péči rodičů jen na podkladě rozhodnutí soudu ". Pokud však bylo potřeba řešit situaci dítěte bezodkladně, měla dle § 8 odst. 2 citovaného zákona určitou pravomoc v této situaci tehdejší „úřadovna ochrany mládeže“. Ta mohla umístit dítě do ústavu sama a bezodkladně požádat soud o schválení tohoto opatření.

V době účinnosti zákona o rodině ze dne 4. prosince 1963, č. 94/1963 Sb. byla právní úprava stejná jako v době předchozí. I v této době mohl nařídit ústavní výchovu jen soud, a to na základě ustanovení § 45 odst. 2 citovaného zákona o rodině. Dle § 46 citovaného zákona o rodině pak mohl národní výbor (stejně jako předchozí úřadovny ochrany mládeže) učinit předběžné opatření a umístit dítě v kolektivním zařízení v případě, že věc nesnesla odkladu. O tomto umístění pak neprodleně informoval soud, který o umístění dítěte do kolektivního zařízení rozhodoval dodatečně (umístění schválil, případně neschválil).

Dle současné právní úpravy též může nařídit ústavní výchovu jen soud. Oproti předchozím právním úpravám soudy v současné době řeší a rozhodují i případy, kdy je třeba rozhodnout o ústavní výchově dítěte operativně a okamžitě. Stav předchozí právní úpravy (viz uvedené shora), která umožňovala, aby poměry nezletilých dětí v případě naléhavé potřeby řešily i správní orgány, byl shledán Ústavním soudem České republiky jako protiústavní, a to v důsledku rozporu s ustanovením článku 32 odst.4 Listiny základních práv a svobod a článku 9 odst.1 Úmluvy o právech dítěte. Dle citovaného článku Listiny základních práv a svobod lze omezení rodičovských práv a odloučení dětí od rodičů v případě nesouhlasu rodičů provést jen rozhodnutím soudu (a na základě zákona). Úmluva o právech dítěte specifikuje ochranu dítěte obdobně. Proto Ústavní soud svým nálezem publikovaným pod č. 72/1995 Sb. tuto právní úpravu zrušil a rozhodl, že do budoucna bude oprávněn rozhodnout o odnětí dítěte z péče rodičů a o jeho umístění do ústavní výchovy, popř. do péče třetích osob, pouze soud. Účinnost tohoto nálezu byla stanovena od 1.10. 1995. Procesním vyjádřením uvedeného nálezu pak se stala úprava v ustanovení § 76a o.s.ř. Uvedené ustanovení platné v současné době říká: „, ocitlo-li se nezletilé dítě bez jakékoliv péče, nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny, předseda senátu předběžným opatřením nařídí, aby bylo na nezbytně

nutnou dobu umístěno ve vhodném prostředí, které v usnesení označí. Vhodným prostředím se rozumí výchovné prostředí u osoby nebo zařízení způsobilého zajistit nezletilému dítěti řádnou péči s ohledem na jeho fyzický a duševní stav, jakož i rozumovou vyspělost a umožnit realizaci případných jiných opatření stanovených předběžným opatřením. Tato zákonná úprava umožňuje soudu skutečně operativně a v co nejkratší době řešit situaci dítěte, které je náhle bez jakékoliv péče, či které je vážně ohroženo na životě či na zdraví. Bez jakékoliv péče se ocitnou například děti, kterým zemřeli rodiče, či jejichž rodiče byli hospitalizováni. Nebo jde například o děti nalezené. Na životě či zdraví bývá např. dítě ohroženo v rodině, kde je psychicky týráno, zneužíváno či mimořádně zanedbáváno na výchově citové, materiální, či zdravotní. Předběžné opatření dle § 76 a o.s.ř. může být nařízeno pouze na návrh příslušného orgánu sociálně právní ochrany dětí. Nikdo jiný takovouto pravomoc nemá. Vzhledem k tomu, že uváděné předběžné opatření má řešit situace, které nesnesou odkladu, stanoví zákon pro nařízení předběžného opatření lhůtu. O předběžném opatření musí soud rozhodnout do 24 hodin poté, co mu byl doručen návrh příslušného orgánu sociálně právní ochrany dětí. S ohledem na účel předběžného opatření (řešení mimořádné situace dítěte) musí předběžné opatření nařídit kterýkoliv soud, v jehož obvodu k ohrožení dítěte došlo, bez ohledu na místní příslušnost soudu. Teprve po jeho nařízení a jeho realizaci předá tento soud věc k dalšímu řešení soudu místně příslušnému. Prakticky to znamená, že předběžné opatření musí vydat soud, v jehož obvodu bylo např. dítě nalezeno opuštěné, nebo v jehož obvodu došlo k jinému ohrožení života či vývoje dítěte. Aby nedošlo ke zmaření výkonu předběžného opatření, doručuje se jeho vyhotovení zúčastněným osobám (tedy i rodičům dítěte) až při jeho výkonu. Těm, kteří mu nejsou přítomni, se doručí dodatečně.

Výkon tohoto předběžného opatření pak je též upraven v souladu s jeho účelem a umožňuje okamžité umístění dítěte do ústavního zařízení. Ihned po nařízení předběžného opatření dle § 76 a o.s.ř. soudem zajistí předseda senátu jeho výkon. Může výkon provést sám, nebo ho může přikázat vykonavateli, či jinému k tomu pověřenému pracovníku soudu. Vedle soudní osoby se výkon rozhodnutí provádí za účasti pracovníka příslušného orgánu sociálně právní ochrany dětí a v případě potřeby za účasti Policie ČR. Osoby provádějící výkon rozhodnutí mají právo vstoupit do bytu, kde se dítě nachází, případně si do něho zjednat přístup a dítě z rodiny odejmout. Výkon rozhodnutí se zásadně provádí prostředky, které působí na dítě co nejméně rušivě. Jestliže to však je nezbytné a výkonu předběžného opatření nelze dosáhnout mírnějšími prostředky, lze učinit i taková opatření, která směřují k překonání odporu osoby bránící odnětí dítěte aktivním jednáním. Výkon rozhodnutí lze provést i v době,

kdy je dítě ve škole či zdravotnickém zařízení. Po odnětí je dítě odevzdáno do ústavního zařízení uvedeného v předběžném opatření.

1.5 Vývoj sociálně právní ochrany dětí **od roku 1949 do současnosti**

Důvody pro nařízení ústavní výchovy byly a v současné době jsou dle právních úprav od roku 1949 do současné doby obdobné.

Dle zákona ze dne 30. října 1952 č.69 Sb., o sociálně právní ochraně dětí bylo důvodem umístění dítěte do jiné péče zjištění, že dítě rodiče ztratilo, či o ně rodiči nebylo dostatečně postaráno. § 17 odst. 1 citovaného zákona stanovil, že: „je-li třeba dítě umístit do péče nahrazující péči rodičů, ať již proto, že dítě rodiče ztratilo, nebo proto, že o ně není u rodičů dostatečně postaráno, podá o tom hromadný poručník ihned soudu zprávu“.

Dle zákona o rodině ze dne 4. prosince 1963 Sb.č. 94/1963 Sb. mohl soud nařídit ústavní výchovu dítěte tam, kde byla výchova dítěte vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě (§ 45 odst.2 citovaného zákona).

Dle současné právní úpravy může soud nařídit ústavní výchovu dítěte nebo dítě svěřit do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit (§ 46 odst. 1 citovaného zákona). Výchova nezletilého dítěte je vážně ohrožena, jestliže rodiče dítě zanedbávají po stránce výchovné, citové, materiální, hygienické apod., nevykonávají nad ním dohled, tolerují např. záškoláctví, požívání alkoholu a drog. V tomto případě hrozí, že výchova dítěte bude vážně narušena. Tato možnost zde hrozí reálně a ústavní výchova v tomto případě plní funkci preventivní. Výchova dítěte je vážně narušena závadnými projevy vlastních rodičů nebo dalších osob, se kterými se dítě stýká, výchovnou nezpůsobilostí rodičů, jejich asociálním chováním, vlivy širšího rodinného prostředí. V tomto případě již došlo k vážnému narušení výchovy dítěte a ústavní výchova zde musí plnit funkci nápravnou. Jinými závažnými důvody, pro které rodiče nemohou výchovu nezletilého dítěte zabezpečit, jsou např. vážná nemoc rodičů, invalidita rodičů či dítěte, smrt rodičů, dlouhodobá nepřítomnost rodičů z různých důvodů (např. vazba nebo výkon trestu) apod..

Vidíme tedy, že se vždy jednalo o nedostatečnou péči ze strany rodičů, či rizikové chování dítěte, které ale zase ve většině případů souviselo s nedostatečnou péčí rodičů o dítě.

Lze připustit, že v padesátých letech v tehdejší politickém ovzduší mohlo být někdy považováno za nedostatečnou péči rodičů o dítě i to, že rodiče dítě nevychovali v duchu tehdejšího politického zřízení „v uvědomělého občana republiky, který je připraven přispívat svou prací ku prospěchu společnosti“. Takovými rodinám v té době mohly být odebírány děti (tzv. rodinám kulaků). Jednalo se o politické zneužívání orgánů vykonávajících sociálně právní ochranu dětí státem k politickému pronásledování odpůrců tehdejšího režimu.

Do roku 1989 pak důvody nedostatečné péče ze strany rodičů byly spíše dány nepříznivým osobnostním vybavením rodičů. Obdobné materiální zajištění všech rodin v té době bylo dáno ekonomickým zřízením tehdejší socialistické společnosti. Po roce 1989 tento stav ještě chvíli setrvačností zůstával, ale v současné době se množí případy, kdy rodiče nejsou schopni zabezpečit děti po stránce materiální. Důvodem je změna politické a ekonomické situace ve společnosti po roce 1989. Řada rodin je schopna obstarat si finanční prostředky pouze k existenci na hranici životního minima. Některé rodiny pak nejsou schopny ani tohoto. Krize sociální situace takovéto rodiny začíná nejčastěji tak, že rodina není schopna hradit nájemné a přichází o byt. V důsledku toho pak členové rodiny nejsou schopni bez potřebného zázemí řádně pracovat a rodina nemá finanční prostředky ani na obživu. Faktorem podílejícím se na této situaci je nový jev, a to nezaměstnanost. Současná sociální síť státu ještě není pro takovouto problematiku dostatečně vybavena. Pomoc do určité míry nabízejí na přechodnou dobu některé nestátní instituce (např. Klokánek, Dům tří přání).

Tam, kde výchova rodičů byla nedostatečná, vždy zasahoval a v současné době stále zasahuje do práv a povinností rodičů stát. Vedle soudů byly výkonem péče o děti pověřovány vždy soudní či správní orgány státu, které stát pověřil výkonem tzv. sociálně právní ochrany dětí.

Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, který nabyl účinnosti 1.1. 1950, neupravoval náhradní péči o děti. Upravoval nově pouze osvojení a poručnictví. Podstatný zásah do ochrany dětí přinesl zákon č. 69/1952 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže. Tento zákon však byl poplatný ovzduší padesátých let a vycházel z mylných představ, že se změnou politických, hospodářských a sociálních poměrů v naší republice již nebude třeba poskytovat dětem ochranu především proti ohrožením, k nimž dochází přímo v rodinách, neboť všichni občané se budou chovat jako řádní rodiče svých dětí. Proto tento zákon definoval sociálně právní ochranu jen jako výkon hromadného poručnictví a opatrovnictví, jako zvláštní ochranu dětí, které nejsou v péči svých rodičů a jako činnost poradní a pomocnou s tím, že stát přispívá na úhradu osobních potřeb dětí, které to potřebují. Zákonem byly zároveň při okresních

soudech zřízeny tzv. „úřadovny ochrany mládeže“, které vykonávaly sociálně právní ochranu dětí. Úřadovny ochrany mládeže spadaly do působnosti resortu spravedlnosti a byly spíše pomocnými orgány soudů, než výkonnými orgány provádějícími vlastní sociální práci. Vládním nařízením č. 73/1956 Sb. byly úřadovny ochrany mládeže později zrušeny a jejich působnost přenesena na národní výbory. Ústředním resortem se stalo ministerstvo školství.

Shora uvedený zákon č.69/1952 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže byl nahrazen zákonem o rodině č. 94/1963 Sb., a to konkrétně ustanoveními § 41 až § 48 společně nazvanými „účast společnosti při výchově dětí“. Z hlediska kompetenčního pak až do 31.3.2000 upravovaly činnost státních orgánů směřujících k ochraně dětí vedle zákona o rodině dále předpisy o sociálním zabezpečení. Tato úprava však byla nedostatečná, neodpovídala potřebám dětí a potřebné úrovni jejich ochrany.

V současné době je sociálně právní ochrana dětí opět upravena v samostatném zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Tento zákon nabyl účinnosti 1. dubna 2000. V souvislosti s přijetím tohoto zákona a se změnami v členění územně správních celků republiky byly výkonem sociálně právní ochrany dětí pověřeny orgány obce a okresní úřady. Tyto svoji činnost vykonávají prostřednictvím svých orgánů sociálně právní ochrany dětí (OSPOD namísto tehdejšího OPD).

2. Role oddělení péče o děti a orgánů sociálně právní ochrany dětí

v dané problematice od r. 1952 do současnosti

2.1 Úřadovny ochrany mládeže a oddělení péče o děti

Při výkonu sociálně právní ochrany dětí působily vždy významně příslušné orgány i v oblasti náhradní výchovné péče. Úřadovny ochrany mládeže (vykonávající sociálně právní ochranu dětí na základě zákona č.69/1952Sb.,o sociálně právní ochraně dětí) měly při umístování dětí do kolektivního zařízení tyto pravomoci. Jak jsem již uváděl shora, mohly v případě, kdy bylo třeba umístit děti do péče nahrazující péči rodičů bezodkladně, zařadit umístění tohoto dítěte samy. Až následně požádaly o schválení soud. Dále dle oddílu třetího nařízení ministra spravedlnosti ze dne 18. listopadu 1952, č. 70 Sb., kterým se prováděl zákon o sociálně právní ochraně mládeže, úřadovny ochrany mládeže měly za úkol podávat včas soudu zprávy o dětech, které je třeba umístit do péče nahrazující péči rodičů, zjistit pro potřeby soudů, jaké jsou možnosti umístění dětí a dále soudu sdělit, do jaké péče by mělo být dítě

svěřeno. I když dle příslušných ustanovení uvedených právních předpisů měly úřadovny ochrany mládeže vykonávat i činnost poradní a poradenskou, netýkala se tato činnost přímo problematiky prevence v oblasti náhradní výchovné péče. Tato činnost spočívala především v udílení právních porad, sepisování listin a ve zprostředkování kontaktu se soudy a jinými úřady. Úřadovny ochrany mládeže v této oblasti měly za úkol především dohlížet na to, zda rodiče plní řádně své rodičovské povinnosti. V případě, že péče rodičů nebyla dobrá, pak měly na toto upozornit soud a dále plnily svou funkci při umístění dítěte mimo rodinu, jak již bylo uvedeno shora. Dá se tedy říci, že jejich funkce v oblasti náhradní výchovné péče byla spíše v rovině až represe (nikoliv v rovině prevence). Prevenci v této oblasti zřejmě nebyla věnována žádná zvláštní pozornost i s ohledem na přednost ideologického náhledu na věc před zájmem dítěte. Jak již bylo uvedeno shora, přímo zákonem byla v předmětné době preferována kolektivní péče před péčí jiné (náhradní) rodiny.

Národní výbory vykonávaly péči o děti svými orgány, tzv. „odděleními péče o děti (OPD), které byly součástí odborů sociálních věcí a zdravotnictví národního výboru. Jejich pravomoc při výkonu sociálně právní ochrany dětí byla dána především v ustanovení § 41 až 48 zákona o rodině č.94/1963 Sb. a vládním nařízením č.59/1964 Sb., které upravovalo podrobně úkoly národních výborů při péči o děti. V roce 1975 byl přijat zákon č.121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení. Do jeho úpravy sociální péče byla zahrnuta i sociálně právní ochrana dětí jako jedna ze služeb sociální péče. Podrobnější úpravu pak obsahovaly další navazující předpisy. Oddělení péče o děti měly při výkonu sociálně právní ochrany v oblasti umístování dětí do kolektivní péče tyto pravomoci. Stejně jako úřadovny ochrany mládeže mohly v případě naléhavé potřeby umístit dítě do ústavu samy a následně o tom vyrozumět soud. Dále vyhledávaly děti potřebující pomoc a též oznamovaly soudu potřebu řešit odnětí dítěte z rodiny v případě špatné péče rodičů. Dále zjišťovaly pro rozhodnutí soudu vše potřebné o poměrech dítěte i možnostech jeho další výchovy. Soudu pak též navrhovaly nejvhodnější řešení v zájmu dítěte. Vedle tohoto působení v oblasti následné péče pak plnily oddělení péče o děti již řadu funkcí i v oblasti prevence. Přímo zákonem jim byla stanovena povinnost, že při zjištění případu narušené rodiny či ohroženého nebo narušeného vývoje dítěte, mají působit k odstranění příčin a důsledků tohoto stavu (§ 13 zákona č.129/1975 Sb.). Za tímto účelem mohly nařídit nebo učinit různá výchovná opatření. Jednak mohly vhodným způsobem napomenout nezletilého, či jeho rodiče a občany, kteří narušovali řádnou výchovu dítěte, nebo mohly požádat společenskou organizaci, aby toto opatření vykonala sama. Dále mohly stanovit nad nezletilým dítětem dohled a provádět jej za součinnosti školy,

společenských organizací v místě bydliště, nebo na pracovišti. Dalším opatřením byla možnost uložit nezletilému omezení, které by zabránilo škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodným.

Tato opatření nepotřebovala schválení soudu a soud je nemohl dodatečně zrušit či změnit. V některých případech tato opatření mohla přispět k nápravě rizikového chování dítěte či zlepšit nedostatečnou péči rodičů o dítě do té míry, že nebylo třeba přikročit k odnětí dítěte z rodiny.

2.2 Orgány sociálně právní ochrany dětí

Současné orgány sociálně právní ochrany dětí mají také za úkol vyhledávat a oznamovat děti a rodiny, které potřebují nějakou pomoc, rozhodují o určitých opatřeních ve prospěch dětí, ale těžiště jejich práce při péči o děti a rodinu skutečně spočívá v oblasti konkrétní sociální práce s jednotlivci a skupinami.

Skutečně velká pozornost je věnována prevenci. Zákon o sociálně právní ochraně mládeže č.359/1999 Sb. vymezuje rozsáhlou ochranu sociálně právní ochrany dětí v oblasti prevence, při ochraně dětí v situacích předvídaných tímto zákonem i zákonem o rodině, povinnost orgánů sociálně právní ochrany dětí spolupracovat s dalšími orgány ochrany dětí, především se soudy, ale také povinnost rodičů či osob odpovědných za výchovu dítěte spolupracovat s orgány sociálně právní ochrany dětí. Pro účinnou prevenci dětem upravuje zákon povinnost dalších institucí ve vztahu k orgánům sociálně právní ochrany dětí. Dále nově upravuje možnost, aby na úseku sociálně právní ochrany dětí působily i pověřené nestátní instituce.

To vše se promítá i do oblasti náhradní výchovné péče.

Prevence i před ústavní výchovou je patrná již i z ustanovení § 1 citovaného zákona. Jako jeden z cílů sociálně právní ochrany dětí je zde stanoveno působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Další snaha o prevenci v této oblasti vyplývá i z ustanovení § 6 citovaného zákona, který široce vymezuje okruh dětí, kterým je sociálně právní ochrana poskytována. Jedná se o děti, jejichž rodiče z vážných objektivních nebo subjektivních důvodů neplní, nebo nemohou plnit, nebo nedostatečně plní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, popřípadě děti v péči jiných osob, které jsou odpovědné za výchovu dítěte a neplní povinnosti vyplývající ze svěřeni dítěte do jejich péče. Dále se jedná o děti, na kterých byl spáchán závažný trestný čin anebo děti, které vzhledem ke svému jednání nebo chování zvýšenou ochranu a pomoc potřebují. Vymezení okruhu těchto dětí má pak význam pro postup

orgánů sociálně právní ochrany dětí při poskytování konkrétní pomoci těmto dětem. Prevence i v oblasti náhradní výchovné péče dále plyne i z ustanovení § 7,8 a 9 zákona o sociálně právní ochraně dětí č.359/1999 Sb.. Dle těchto zákonných ustanovení pak jednak každá osoba má právo upozornit rodiče na závadné chování jejich dětí a každá osoba je oprávněná upozornit orgán sociálně právní ochrany dětí na nedostatky ve výchově rodičů. Dále dle těchto ustanovení má dítě právo požádat orgány sociálně právní ochrany a další zařízení ochrany dětí o pomoc a ochranu, a to i bez vědomí jeho zákonných zástupců. Také rodičům a jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte se zákonem zajišťuje právo obracet se s žádostí o pomoc na orgány sociálně právní ochrany dětí a další orgány ochrany dětí. V těchto případech jde zejména o řešení výchovných problémů s dětmi, řešení problémů v mezilidských vztazích mezi členy rodiny, řešení sociální otázek apod..

2.3 Činnost v oblasti prevence

V rámci prevence se snaží orgány sociálně právní ochrany dětí v oblasti náhradní výchovné péče předcházet vzniku problémů nebo jejich narůstání preventivní a poradenskou činností a dále ukládáním výchovných opatření. Ze zákona mají povinnost vyhledávat děti, kterým se poskytuje sociálně právní ochrana dětí. Dále mají povinnost pracovat s rodiči těchto dětí tak, aby rodiče plnili povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti a odstraňovali nedostatky ve výchově dětí tak, aby jejich chování nebylo důvodem k podávání návrhů na ústavní výchovu. Při navázání kontaktu s rodiči jim poskytují v rámci své působnosti kvalifikovanou radu a pomoc, případně toto zprostředkují. Dále sledují v obvodu své působnosti, zda děti nenavštěvují pro ně nevhodné, jako jsou herny, hostince, diskotéky a další, kde se nabízejí nebo užívají návykové látky. Také mají povinnost vytvářet předpoklady pro provozování kulturní, sportovní a zájmové činnosti dětí. Pokud se děti budou věnovat takovýmto aktivitám, je předpoklad, že je to odvede od využívání volného času rizikovými aktivitami (např. trávení volného času s nevhodnými kamarády a v nevhodných partách). Orgány sociálně právní ochrany dětí mají i povinnost sledovat působení nepříznivých vlivů na dítě a činit potřebná opatření. Při poradenské činnosti je využívána řada odborníků. Orgány sociálně právní ochrany dětí také mohou rodičům či osobám odpovědným za výchovu dítěte uložit povinnost, aby využili pomoci odborného poradenského zařízení (v případech, kdy je zřejmé, že za pomoci takového zařízení lze problémy dětí řešit).

Dále mohou orgány sociálně právní ochrany dětí jako formy sociálně preventivního

výchovného působení činit výchovná opatření. Druhy těchto výchovných opatření jsou stejné, jako v době předchozí (v době působení tehdejších „OPD“). V tomto se právní úprava nezměnila a zůstala stejná, jako byla v ustanovení § 43 zákona o rodině č. 94/1963 Sb..

Orgány sociálně právní ochrany tedy jednak mohou napomenout vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, které narušují jeho řádnou výchovu. Tato nejmírnější forma sociálně-preventivního výchovného působení se používá, lze-li předpokládat, že bude účinná. Dítěti se proto ukládá tehdy, jestliže je ve věku, kdy je zřejmé, že obsah a význam napomenutí pochopí a je také schopno ovládat svoje jednání ve smyslu uloženého napomenutí. Důvodem pro uložení napomenutí rodičům může být např. neposílání dítěte do školy, nepodrobení dítěte lékařským prohlídkám či povinnému očkování, ponechání dítěte bez dozoru přiměřeného jeho věku.

Dalšími výchovnými opatřeními může orgán sociálně právní ochrany dětí stanovit nad nezletilým dohled a provádět jej za součinnosti školy a občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti a dále může uložit nezletilému omezení, které zabrání škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodným. Obsahem a smyslem dohledu je pravidelné sledování podmínek ve kterých dítě žije. Ve vztahu k rodičům bývá dohled ukládán z důvodu, že o dítě nepečují dostatečně. U dětí pak dohled bývá ukládán, protože se chovají rizikově, jako např.: chodí za školu, toulají se, páchají drobné krádeže, chovají se hrubě vůči rodičům, učitelům, či spolužákům.

Všechna tato výchovná opatření může také učinit soud. Protože soud nemá potřebný terénní aparát, umožňuje mu zákon (dle § 47 odstavce 1 zákona o rodině) požádat orgán sociálně právní ochrany dětí, aby namísto soudu sledoval, zda jsou výchovná opatření učiněná soudy dodržována. V praxi také skutečně orgány sociálně právní ochrany dětí na požádání soudu sledují, zda jsou výchovná opatření učiněná soudem dodržována. Podávají o tomto v pravidelných intervalech soudu zprávy, kdy předtím rodinu navštíví a zjistí všechny potřebné skutečnosti k podání zprávy. V případě, že zjistí, že výchovná opatření učiněná soudem dodržována nejsou, dají zpravidla zároveň soudu podnět k tomu, aby zahájil řízení o jiném výchovném opatření ve vztahu k dítěti. Navrhují, aby soud rozhodl o výchovném opatření, které bude účinnější, ale zpravidla již jde o represivní výchovné opatření. Na druhé straně však v případě, že výchovné opatření splnilo účel a vedlo k nápravě v chování dítěte, či v jednání rodičů nebo osob (které narušovali řádnou výchovu dítěte), může orgán sociálně právní ochrany dětí podat soudu návrh na zrušení soudem stanoveného výchovného opatření.

2.4 Činnost v oblasti represe

V rámci represivních opatření na ochranu dítěte působí orgány sociálně právní ochrany dětí tak, že mohou podávat soudu návrhy na nařízení ústavní výchovy a na prodloužení ústavní výchovy (ale i na zrušení ústavní výchovy).

Návrh na nařízení ústavní výchovy by měl být podán až poté, když žádné jiné jeho či soudní výchovné opatření nevedlo k nápravě výchovných poměrů či v chování dítěte, nebo se u dítěte, které je v ústavu v důsledku nedostatečné péče rodičů, nepodařilo vyřešit životní situaci dítěte jiným způsobem.

Návrh na prodloužení ústavní výchovy se podává v případě, že je to potřebné v zájmu dokončení výchovného působení na dítě, či v zájmu toho, aby ukončilo přípravu na budoucí povolání. Návrh na prodloužení ústavní výchovy musí být podán včas tak, aby rozhodnutí o jejím prodloužení bylo vydáno ještě před dosažením zletilosti dítěte a nabylo právní moci.

V případě, že je třeba rozhodnout o umístění dítěte do ústavní péče bezodkladně, mohou orgány sociálně právní ochrany dětí podat návrh na nařízení předběžného opatření o předání dítěte do ústavní péče. O tomto návrhu musí být soudem rozhodnuto do 24 hodin, jak již bylo uvedeno shora. Pro takovéto účely dává zákon orgánům sociálně právní ochrany dětí možnost zřizovat zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Smyslem těchto zařízení je, že je možné dítěti poskytnout bezpečné zázemí okamžitě a dítě v něm může přečkat do doby, než o návrhu orgánu sociálně právní ochrany dětí na vydání předběžného opatření rozhodne soud (tedy nejdéle po dobu 24 hodin). V praxi často orgány sociálně právní ochrany dětí využívají k tomuto účelu prostory a vybavení nestátních zařízení (např. zařízení Fondu ohrožených dětí „Klokánek“ nebo „Domu tří přání“). Institut péče o dítě v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc byl zakotven novelou zákona o rodině provedenou zákonem č.109/2002 Sb.. Touto úpravou byl postaven na úroveň náhradní rodinné péče a má přednost před ústavní výchovou. Nelze ho však aplikovat mechanicky, ale při jeho uplatňování je třeba vždy vycházet z potřeb a zájmů konkrétního dítěte a z celkové odborné a materiálně technické úrovně konkrétního zařízení.

Po právní moci rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy dítěte činnost orgánu sociálně právní ochrany dětí v oblasti náhradní výchovné péče nekončí. Orgán sociálně právní ochrany dětí v ní nadále aktivně a v zájmu dítěte působí. Jedním jeho úkolem je zařídit faktické předání dítěte do ústavu. Mezi jeho povinnosti patří sjednat dobu a místo přijetí dítěte do příslušného zařízení pro výkon ústavní výchovy. Pak vyzve rodiče, nebo jiné osoby

odpovědné za výchovu dítěte, aby dítě ve stanoveném termínu do určeného zařízení předali. Nesplní - li rodiče či jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte tuto povinnost, je oprávněn orgán sociálně právní ochrany podat k soudu návrh na výkon rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy dítěte. Umístění dítěte pak musí zajistit soud za součinnosti orgánu sociálně právní ochrany dětí a Policie české republiky.

Po umístění dítěte do ústavu je orgán sociálně právní ochrany dětí povinen sledovat dodržování práv dítěte v ústavním zařízení bez ohledu na to, o jaký druh ústavu jde a kdo je provozovatelem ústavu nebo jeho zřizovatelem. Zákon mu ukládá povinnost děti v ústavu pravidelně navštěvovat (nejméně jednou za 3 měsíce). Účelem těchto návštěv je jednak ověřovat, že jsou respektována základní osobní práva dítěte a dále zjišťovat, zda stále ještě trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavu. Orgán sociálně právní ochrany dětí má v rámci sledování dodržování práv dítěte také působit k tomu, aby do jednoho ústavu byli umísťováni sourozenci a tak nebyly zpřetrhány citové vazby mezi nimi. V zájmu přijetí optimálního řešení pro dítě je zaměstnanec orgánu sociálně právní ochrany dětí při návštěvě oprávněn hovořit s dítětem bez přítomnosti dalších osob, zejména zaměstnanců ústavu. Zjistí-li pak pracovník orgánu sociálně právní ochrany dětí porušení povinností ve vztahu k dítěti ústavním zařízením, je povinen to (za účelem odstranění zjištěných nedostatků) oznámit příslušným úřadům.

2.5 Rozdíly v činnosti oddělení péče o děti a orgánu sociálně právní ochrany dětí

Z popsané práce dřívějších oddělení péče o děti a dnešních orgánů sociálně právní ochrany dětí vyplývá, že mezi jejich činnostmi byl velký rozdíl. V současné době je oproti činnosti tehdejších oddělení péče o děti poskytována dětem skutečně rozsáhlá, konkrétní a účinná sociálně právní ochrana. V době činnosti tehdejších oddělení péče o děti nebyla zdaleka věnována pozornost prevenci, která je zapotřebí. Prevence byla v té době řadou pracovníků oddělení péče o děti chápána spíše jako deklaratorní. Výkon preventivní činnosti (nakonec i v souladu s nedostatečnou právní úpravou) prakticky nikdo nijak konkrétně nesledoval. Mnohé pracovníce oddělení péče o děti chápaly náplň své činnosti spíše jako neomezenou moc úřadu nad dětmi ve svém obvodu. Při zjištění závad v péči rodičů nebyly zjišťovány příčiny tohoto stavu, nebylo s rodiči nijak zvlášť pracováno a nebyla jim poskytnuta žádná výrazná pomoc za účelem odstranění nedostatků v jejich péči. Zpravidla velmi brzy už následovalo jen represivní

opatření. V tomto smyslu byla dříve zneužitelná i tehdejší právní úprava, která umožňovala při potřebě naléhavě řešit poměry dítěte, aby dítě do ústavu předběžně umístilo oddělení péče o děti samo. Mohlo se také jednat o „vyřizování účtů“ sociální pracovnice s rodinou.

Dnes po zjištění nedostatků v péči o dítě v rodině je rodičům nabídnuta možnost účinné spolupráce a pomoci za účelem zjednání nápravy a zároveň jsou rodiče upozorněni na to, co může následovat v případě, že se nedostatky v rodině nezmění. V mnoha případech tak rodina má šanci zabránit případnému pozdějšímu umístění dítěte v ústavu. Pokud pak chce orgán sociálně právní ochrany dětí navrhnout soudu umístění dítěte do ústavu, musí být z jeho spisu, který o dítěti vede, patrné, že učinil ve vztahu k rodině skutečně všechny kroky, aby tomu zabránil. Rozdíly mezi prací jednotlivých oddělení byly i pokud jde o následnou péči o děti v ústavech. Dříve po umístění dítěte do ústavu byla jeho situace brána tak, že se vyřešila a o takové dítě již žádný ze státních orgánů (vyjma ústavu) prakticky žádný zájem nejevil. Děti setrvaly v ústavech až do věku, do kterého v něm být mohly (nejprve do 15 let, později do 18 let).

3. Vliv ústavní péče na psychický vývoj dítěte

V této kapitole bych se chtěl zmínit o tom, jaký vliv má ústavní výchova na vývoj dítěte, a to jak v době jejího výkonu, tak i v jeho dalším životě. Ačkoli by se navenek zdálo, že dítěti, které je dobře materiálně opatřené a žije v prostředí, kde všichni sledují jeho blaho, nic nechybí, není to pravda. Dlouhodobé výzkumy dětí v ústavním zařízení prokázaly, že dlouhodobější pobyt dítěte v ústavu má pro vývoj dítěte velmi neblahé následky.

Kojenecké ústavy i dětské domovy jsou i v dnešní době velmi potřebné, neboť mohou operativně poskytnout zázemí dětem, které o něj náhle z různých důvodů přišly. V některých případech dětem doslova zachrání život. Nejsou však, jak jsem již uvedl shora, vhodné pro dlouhodobější pobyt dítěte.

O. Matoušek (Matoušek, 1995) k tomuto tématu říká, že život trávený ve velkém kolektivu dětí, kde dospělý funguje pouze jako usměrňovací element, není u malých dětí vhodnou formou výchovy, neboť jedinec není do svých zhruba tří až čtyř let schopen kooperace se svými vrstevníky, a tak zpravidla nastává situace, že si děti v takovém kolektivu překáží a navzájem se ruší ve svých činnostech. Má-li dítě v tomto věku kvalitně kooperovat, potřebuje k tomu staršího pomocníka, který je ochotný sdílet s ním jeho činnost. V prostředí,

kde se dítě po většinu času dostává do kontaktu pouze se svými stejně starými vrstevníky, nedochází ke kvalitní komunikaci a dítě se zde zpravidla naučí pouze primitivním, agresivním způsobům řešení konfliktů. Dítě ke svému zdárnému psychickému vývoji potřebuje mimo jiné i pevné místo v síti svých sociálních vztahů a jasná očekávání vztahující se ke všem pozicím. V případě, kdy dítě tráví většinu času v kolektivu, kde vládne chaos a "zákony džungle", nemůže tudíž tuto zkušenost získat.

Podle Matějčka s Langmeirem (Matějček, Langmeier, 1968) je velkou ranou působící na psychiku dětského klienta především vysoce traumatizující proces separace. Separací mají na mysli stav, při kterém je dítě odděleno od matky, je vytrženo ze svého přirozeného prostředí a odvezeno do (pro něj naprosto neznámého) ústavního prostředí. Zde umístěné dítě má jen velmi malou šanci na uspokojení svých základních psychických potřeb. Přitom právě jejich dostatečné uspokojení (nebo naopak neuspokojení) má vliv na celý zbývající život dítěte.

Podle Langmeiera s Matějčkem (Matějček, Langmeier, 1968) je jednou ze základních psychických potřeb jedince potřeba stimulace. Matějček (Matějček, 2003) k tomu uvádí, že se jedná o potřebu určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů. Autor zde doslova píše, že, *Takovým přívodem podnětů se organismu umožňuje, aby se "naladil" na žádoucí úroveň aktivity. Pro člověka to znamená, že se nebude nudit, ani že nebude soustavně podněty přetěžován* (Matějček, 2003). Dítě vychovávané v ústavním prostředí má oproti svým vrstevníkům vychovávaným v běžném rodinném prostředí jen velmi omezenou možnost přijímat dostatečné množství podnětů. Nedostává potřebné podněty ani co do množství, ani co do kvality. Toto dítě se totiž musí, na rozdíl od dítěte v běžné rodině, o svůj díl pozornosti z řad dospělého personálu dělit se všemi ostatními vrstevníky v ústavu, a tak není v silách ani dítěte, ani personálu přijímat a dávat podněty v potřebné míře a dostatečně tak naplnit uvedenou potřebu dítěte.

Dle Matějčka (Matějček, 2003) je další přirozenou psychickou potřebou dítěte potřeba smysluplného světa, čili potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech. Matějček k tomu dodává: *Naplnění této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které k nám prostřednictvím všech našich smyslů přicházejí, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Kdybychom totiž všechno dění ve svém okolí vnímali jen jako náhodné, vznikl by z toho chaos a ničemu bychom se nemohli naučit. Jde tedy o základní potřebu umožňující učení* (Matějček, 2003). To znamená, že mají-li se z jednotlivých podnětů stát poznatky a zkušenosti, musí být v těchto podnětech nějaký řád a smysl. Dítě v běžné rodině má výhodu, neboť mu jsou zpravidla tyto

podněty prezentovány rodiči, kteří mu (v ideálním případě) tyto poznatky systematicky poskytují svou péčí, výchovou a pozorností. Dítě v ústavu ale bohužel nikoho takto blízkého zpravidla nemá, takže jsou mu podněty poskytovány od různých osob v rámci různých situací, z čehož vyplývá, že výsledné sdělení je pro dítě velmi často matoucí a nejednoznačné, dítě se v něm neorientuje a sdělení pro něho prakticky nemá význam.

Další psychickou potřebou je potřeba životní jistoty. Uspokojení této potřeby zbavuje člověka úzkosti, dodává mu pocit bezpečí a umožňuje mu cílevědomou aktivitu poznávací, pracovní a společenskou. Matějček (Matějček,2003) ji nazývá potřebou prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů. Autor k tomu dále píše: „*Náležité uspokojení této potřeby přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní uspořádání jeho osobnosti*“ (Matějček, 2003). Tuto potřebu mohou naplnit především silná citová pouta v mezilidských vztazích, tedy především pouta k rodičům, či osobám je nahrazujícím v běžné rodině. Dítě v ústavní péči prakticky nemá šanci navázat v tomto prostředí tak silné citové vazby, jaké by mohlo případně navázat s blízkými osobami ve své rodině. Z toho bohužel plyne, že ústavní děti jsou velmi často úzkostné, nemají zpravidla šanci se svých úzkostí zbavit, nemají nikoho, kdo by je v dostatečné míře naplnil pocitem bezpečí a intenzivní, ničím nepodmíněné lásky a tento handicap tyto děti velmi často provází nadále celým životem.

Další psychickou potřebou, kterou Matějček (Matějček,2003) zmiňuje, je potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty. Matějček k tomu píše: „*Z náležitého uspokojení této potřeby vychází zdravé vědomí vlastního já. Toto vědomí pak je dále podmínkou pro to, aby si člověk mohl na své vývojové dráze osvojit užitečné společenské role a stanovit si hodnotné cíle pro svá snažení*“ (Matějček,2003). Prostředí ústavu má jiné sociální a citové uspořádání než prostředí rodinné, a tak je zde jen velmi malá šance, že by zde dítě navázalo kontakt s někým, kdo by ho byl schopen naučit vážit si sama sebe a respektovat se. Ústavní prostředí je bohužel spíše místem, které člověka naučí žít v anonymitě skupiny. Děti vychovávané v ústavu provází nedostatek sebevědomí celým životem.

K těmto čtyřem potřebám Matějček (Matějček,2003) přidává ještě potřebu pátou, totiž potřebu otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy. Autor k tomu uvádí: „*Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí, což přeloženo do psychologické řeči znamená rozpětí mezi otevřeností a uzavřeností osudu, mezi nadějí a beznadějí, mezi životním rozletem a zoufalstvím*“ (Matějček,2003). Tato potřeba v sobě tedy skrývá všechny naděje a životní perspektivy jedince, které by však měly být neustále podněcovány ze strany dospělých, a to at'

už rodičů, či alespoň dospělých z řad ústavního personálu. V opačném případě by dítě mohlo propadnout jakési životní otupělosti (brát život pouze jako čas mezi snídaní, obědem, večeří, a spánkem). Tento přístup může vést až k zoufalství. Ani tuto potřebu se nedaří u řady dětí v ústavu naplnit. I výsledkem toho pak často bývá psychická (citová) deprivace dětí vychovávaných v ústavní péči.

Obdobné poznatky učinil i psychiatr a psychoanalytik sir John Bowlby ve své teorii vazby, podle níž vzájemná interakce mezi matkou a dítětem dávají vzniknout specifické emoční a kognitivní zkušenosti dítěte, která formuje jeho schopnost emoční adaptace a způsob sociálního chování v budoucnosti. Spolehlivé bezpečí a odstraňování anihilační úzkosti matkou vytváří předpoklady pro vznik vztahu, který Bowlby nazval bezpečnou vazbou (secure attachment).

Nelze ovšem říci, že by všechny děti, které žijí v ústavní péči, tímto způsobem strádaly. Matoušek (Matoušek, 1995) píše o výzkumných šetřeních, kterými se zkoumala interakce dětí v ústavní péči a kterými se zjistilo, že se v dětském kolektivu najdou i děti (zpravidla hezké a snadno komunikující), kterým se dotyčný pracovník věnuje až po dobu čtyřikrát delší, než je doba, po kterou věnuje svou pozornost ostatním svěřencům.

V důsledku tohoto většího zájmu pracovníků pak se mohou tyto děti vyvíjet lépe a mají větší šanci v životě uspět (srovnatelně s dětmi vyrůstajícími v běžné rodině). Jedná se však spíše o výjimku potvrzující pravidlo. V zásadě ovšem ani dobře komunikující dítě nemůže v ústavním prostředí získat tolik podnětů a pozornosti jako dítě, kterému se plně, celodenně věnuje jeho maminka.

V důsledku nedostatečného uspokojování shora uvedených základních psychických potřeb vzniká u většiny dětí pobývajících déle v ústavu citová deprivace.

Deprivované děti vyrůstající v ústavech působí v porovnání s dětmi vychovávanými v běžných rodinách jako méně nadané, pomalejší a jsou úzkostné a bojácné.

Protože každé dítě je individuální bytost, různí se i jednotlivé reakce dětí na deprivaci podmínky. Podle úrovně vzrušivosti se děti dělí na sociálně hyperaktivní, sociálně hypoaktivní a normoaktivní. Sociálně hyperaktivní děti využijí každé sociální situace k uspokojení své potřeby. To znamená, že využijí každé příležitosti pomazlit se, je-li v okolí nějaký dospělý (vychovatel, náhodný návštěvník ústavu, zkrátka kdokoliv). Tato skupina dětí se příliš nezajímá o hračky, které má k dispozici, ale je orientována spíše na společnost lidí. Toto se týká především dětí s takzvanou přímou hyperaktivitou. Známe také děti se substitutivním typem hyperaktivity. Tyto děti si svou potřebu uspokojují jiným (náhradním) způsobem, např.

mohou nalézt nadměrnou zálibu v jídle a začít se přejídat, či svou deprivacní situaci řešit příjemnými pocity během masturbace apod.. Třetím typem hyperaktivních dětí jsou takzvané provokativní (agresivní) typy dětí. Tyto děti, mají-li příliš zvýšenou intenzitu dané potřeby (nebo klade-li se jim v cestu opakovaně překážka) odpovídají úsilím dosáhnout cílového podnětu „za každou cenu“. Toto úsilí dítěte je okolím (ústavním personálem) hodnoceno zpravidla negativně jako „agresivita“.

Typ sociálně hypoaktivního jedince se vyznačuje spíše věcným zájmem. To znamená, že tyto typy dětí bývají zaměřené na svět věcí (např.hraček) a stávají se závislé na věcných podnětech. Tyto děti působí klidně a spokojeně, mají-li nablízku své hračky. Tyto děti mají zpravidla sníženou základní úroveň dráždivosti a trpí emoční apatií.

Pokud jde o normoaktivní typ, jde o dítě, které může, dostane-li se do prostředí s ustálenými podmínkami, znovu nabýt normální úroveň dráždivosti a aktivity. Tato rovnováha však zůstává i nadále vratká. Je proměnlivá při změně prostředí.

Citová deprivace v časném dětství, kdy se kladou základy pro vývoj lidské osobnosti, má vážné a nebezpečné následky. Matějček (Matějček,2003) píše: „*Lidé, kteří byli postiženi psychickou deprivací v dětství, často vyrostou v osobnosti zvláště ochuzené v citové oblasti , takže nejsou dobře schopni lásku dávat, ani přijímat*“. Dítě může v jejím důsledku například zaostávat ve vývoji rozumových schopností. Dále dlouhodobá citová deprivace v dětství nepříznivě ovlivňuje vývoj lidského charakteru. Statistiky ukazují, že velký počet pachatelů trestných činů má za sebou pobyt v nějakém ústavním zařízení. Dítě, kterému nebylo v období jeho psychického vývoje umožněno přijímat dostatečný přísun vřelých, ničím nepodmíněných emocí, pak má v období své vlastní dospělosti obtíže s vyjadřováním a přijímáním těchto emocí . Takovéto dítě pak má zpravidla problémy s navazováním partnerských vztahů i problémy při výchově vlastních dětí. Mladý člověk, který přichází z prostředí dětského domova, většinou trpí emočním deficitem, který se snaží naplnit intenzivním prožíváním svých vlastních partnerských vztahů, a to ve formě zvýšené emoční vypjatosti a s tím související zvýšené sexuální aktivity. Výsledkem těchto procesů bývají zpravidla předčasně uzavřené manželské svazky, které tvoří páry citově a sociálně nezralých lidí. Tyto už tak složité partnerské vztahy bývají navíc často zkomplikovány narozením dítěte. Lidé vychovaní v ústavní péči, kteří nezažili působení rodičů v rodině (jejich roli v ní), pak nemají žádné vzory, jak se chovat i jako rodič, s touto rodičovskou rolí si nevědí rady, a to mnohdy do té míry, že jim bývá dítě odebráno a svěřeno do ústavní péče. A tím jejich děti smutně opakují osud svých rodičů.

Ještě více možných rizik v sobě může obsahovat výkon ústavní péče pro delikventní mládež. Hlavním rizikem v tomto případě je zejména fakt, že v období dospívání je význam vrstevnické skupiny prvořadý. V těchto případech není ani sebekvalitnější vychovatel schopen zabránit tomu, aby jemu svěřený kolektiv neměl tendenci formovat se do podoby delikventního gangu.

O. Matoušek s A. Kroftovou k danému tématu mimo jiné píše, že *„výchovné ústavy se potýkají s podobnými problémy jako diagnostické ústavy - s chybějící koncepcí tohoto druhu výchovy, která musí reagovat na novou společenskou situaci, s nedostatečnou diferenciací jednotlivých zařízení, jež vede k tomu, že spolu žijí svěřenci, kteří by podle názorů pracovníků spolu žít neměli (a tak „narušenější“ svěřenci strhávají méně „narušené“), s nedostatečnou přitažlivostí stávajících zařízení pro nové pracovníky, s útekem svěřenců, jimž má málokdo odvahu preventivně bránit, atd.“*(Matoušek, Kroftová, 2003).

Na podkladě výzkumů dnes již víme, že hlavním činitelem prevence dalšího kriminálního chování mladistvých je složení skupiny. Matoušek s Kroftovou (Matoušek, Kroftová, 2003). píše, že největší preventivní efekt na další kriminální chování mladistvých má činnost, která probíhá ve skupině, jež je složena z (větší) části z nedelikventních a z (menší) části z delikventních mladistvých. Tuto metodu ovšem není snadné uvést do praxe, neboť nemůžeme očekávat, že se nedelikventní vrstevníci budou dobrovolně stávat součástí delikventních skupin v ústavech.

V současném západním světě se dnes tudíž hledají další nové alternativy, které by měly do budoucna zefektivnit návrat delikventní mládeže zpět do společnosti. Matoušek (Matoušek, 1995) píše, že ústavy se staví tak, aby se co nejméně podobaly vězeňským zařízením, budují se zde denní centra a kluby. Je zde patrná snaha učinit terapeutický program co nejatraktivnější (práce v loděnicích spojená s dobrodružnou plavbou na moři, dobrodružné pobyty v divoké přírodě apod.).

Další věci v západních zemích již dnes běžně užívanou jsou neústavní formy práce s delikventy. Jedná se zejména o probační programy, narovnání mezi pachatelem a obětí, veřejně prospěšné práce apod.. V současné době jsou již tyto instituty zapracovány i v našem právním systému, zejména v zákoně č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě, v zákoně č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže, v trestním zákoně č. 140/1961 Sb. a v zákoně č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním.

4. Prevence a alternativy ústavní péče

Z předchozí kapitoly je zřejmé, že ústavní výchova má neblahé následky na psychiku i na celý další vývoj života dítěte. Proto bych nyní rád představil možnosti, které mohou vyřešit situaci dítěte jiným způsobem, než že bude umístěno do ústavu.

Jednou z variant, jakými lze této situaci předejít, je využití možností ambulantní péče. Podstatou ambulantní péče je odborné poradenství poskytované na specializovaných pracovištích, která jsou určena rodinám, jež mají nějaký problém, který se dotýká i dítěte a jehož následkem by v některých případech mohlo hrozit odebrání dítěte z rodiny. Takovými pracovišti jsou orgány sociálně právní ochrany dětí a pedagogicko psychologické poradny. Podstata služeb spočívá v tom, že rodina dochází na pravidelné schůzky, na nichž ve spolupráci s odborníkem řeší své rodinné a vztahové problémy. Dalším pracovištěm, které poskytuje tyto činnosti, jsou střediska výchovné péče při výchovných ústavech. Pomoc těchto zařízení vyhledávají především rodiny, u jejichž dítěte byl diagnostikován vznik či zvýšené riziko vzniku asociálního vývoje chování. V rámci schůzek v těchto zařízeních řeší rodina za pomoci odborníka svou situaci a snaží se najít způsoby, kterými bude možno ošetřit výchovné problémy dítěte a tím ho ochránit před možnými následky jeho rizikového chování. V rámci nápravy rizikového chování dítěte je možné realizovat i několikaměsíční dobrovolný pobyt dítěte v ústavu.

Nyní se podíváme na možnosti situace, kdy jsou již problémy natolik závažné, že musí dítě opustit svou biologickou rodinu. V této situaci se jako možnost prevence ústavní péče nabízí institut pěstounské péče a profesionální pěstounské péče. Rozdíl mezi pěstounskou a profesionální pěstounskou péčí je ten, že za profesionální pěstouny jsou považováni ti, kteří absolvovali speciální výcvik za účelem poskytování této služby. Věduna Bubleová (Matějček a kol., 2002) mluví o tom, že profesionální pěstouni by měli být speciálně proškoleni v odborných kurzech psychologie, pedagogiky, sociálně- právních služeb apod..

Podle Bubleové je hlavním smyslem profesionální pěstounské péče diagnostika dítěte v rodinném prostředí. Pěstounská péče je určena především dětem vyžadujícím speciální péči, díky čemuž jsou tyto děti hůře osvojitelné do běžných rodin. Profesionální pěstounská péče tak pro ně představuje alternativu k pobytu v ústavním zařízení.

Nespornou výhodou pěstounské i profesionální pěstounské péče je fakt, že dítě

nadále vyrůstá v prostředí, které se podobá rodinnému modelu.

Je však řada případů, kdy dítě nenajde vhodnou pěstounskou rodinu a nadále zůstává v náhradní výchovné péči. Pro tento případ je třeba, aby se i způsob výkonu náhradní výchovné péče stále více přibližoval rodinnému modelu. Co se konkrétně dělá v této oblasti, se budu zmiňovat v kapitole s názvem Současné změny v provozu ústavní péče.

Další alternativu ústavní péče tvoří činnost nestátních zařízení, jimž bude věnována následující kapitola.

5. Nestátní zařízení jako alternativa ústavní péče

V této kapitole bych tedy rád představil nestátní zařízení, která jsou v současné době nedílnou součástí systému péče o děti a mladé lidi, kteří nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. Jde o zařízení poskytující preventivní, terapeutickou, rehabilitační i reintegrační péči. Hlavním smyslem jejich činnosti je především zmírnění neblahých psychických i sociálních vlivů, které působí na člověka během jeho neutěšené životní situace, či pobytu v náhradní výchovné péči. Činnost těchto zařízení tvoří velmi významnou součást péče o znevýhodněné děti a mladé lidi. Do budoucna je třeba, aby byla tato zařízení co nejvíce podporována, a to jak ze strany vládních činitelů, tak i ze strany příslušných ministerstev, neboť díky jejich fungování a činnosti je mimo jiné možno pomáhat tam, kde je pomoc ze strany státu nedostatečná, či zcela chybí. Do tohoto přehledu jsem zařadil zejména ta zařízení, s jejichž službami jsem se osobně seznámil, popřípadě o kterých jsem slyšel v řadách pomáhajících profesionálů mluvit v tom smyslu, že nabízejí kvalitní a často využívané služby, poskytované na velmi dobré úrovni.

5.1 „Střep“

První organizace, kterou zde představím, je občanské sdružení STŘEP, které realizuje svou činnost od roku 1995. Občanské sdružení STŘEP (Středisko pomoci dětem a rodinám) je nestátní nezisková organizace, která sdružuje odborníky z oblasti péče o rodiny s dětmi v tíživých situacích. Aktivity sdružení jsou zaměřeny na ochranu a pomoc dětem, které jsou ohroženy dysfunkcí vlastní rodiny. Posláním STŘEPU je poskytovat a rozšiřovat sociální služby pro rodiny s dětmi, v kterých by bez pomoci zvenčí došlo k umístění dětí do ústavní péče. Činnost tohoto sdružení má formu víceúrovňového programu sociálních služeb, který se

skládá z následujících programů: Doprovázení rodin (alternativa k umístování dětí mimo domov), Dejme šanci šanci (projekt rané intervence) a Provinění (probační program).

Prvním z jmenovaných projektů realizovaných občanským sdružením Střep je projekt Doprovázení rodin - alternativa k umístování dětí mimo domov. Projekt Doprovázení nabízí alternativní řešení k umístování dětí do ústavní péče ve chvíli, kdy se rodina s dítětem dostala do tíživé sociální situace, kterou není sama schopna bez pomoci zvenčí vyřešit. Taková rodina ve svých důsledcích ohrožuje zdravý vývoj dítěte, a to často vede k výchovným opatřením soudu. Těmi jsou pak soudní dohled nebo nařízená ústavní výchova. Do projektu Doprovázení začaly být, zejména na doporučení sociálních pracovníků z nemocnic a kojeneckých ústavů, zařazovány mladé matky, kterým byl novorozenec v porodnici odebrán, nebo s ním byla matka umístěna v kojeneckém ústavu. Vzhledem k odlišným potřebám této cílové skupiny (mladé sociálně osiřelé matky s dětmi v raném věku 0-3 let) občanské sdružení STŘEP považovalo za vhodné oddělit sociální služby pro tuto cílovou skupinu od výše zmíněného projektu.

Vznikl tak nový projekt s názvem Dejme šanci šanci. Tento projekt má za úkol podpořit mladou matku (rodiče), která je bez sociálních dovedností a často i bez vyhovujícího rodinného zázemí a umožnit jí (jí), aby získala sociální dovednosti pro výchovu a péči o dítě v raném věku. Dalším cílem je případně zabránit odebrání novorozence ihned v porodnici do kojeneckého ústavu. Šanci zde tedy dostává vedle matky zároveň i novorozenec, a to vyrůstat ve vlastní rodině. Nutno zmínit, že klientkami projektu jsou často matky (rodiče), které mají sekundárně, v důsledku toho, že vyrůstaly v dysfunkční rodině anebo v dětském domově, méně psychosociálních dovedností (nejen pro výchovu dětí a péči o ně) než matky (rodiče), které vyrůstaly v tzv. funkčních rodinách. Projekt je realizován od dubna 2000 ve spolupráci s orgány sociálně právní ochrany dětí, sociálními odděleními porodnic, kojeneckým ústavem v Krči a azylovým domem Kolpingovo dílo.

Do projektu Dejme šanci šanci může být zařazena matka (rodiče) s alespoň jedním dítětem v raném věku, která nemá dostatečné rodičovské dovednosti anebo vyhovující rodinné a sociální zázemí. Současně musí mít zájem pečovat o své dítě, ale v důsledku její obtížné situace by mohlo dojít až k odebrání dítěte do ústavní péče. Do projektu mohou být zařazeny i matky (rodiče), u jejichž dětí soud o ústavní výchově jedná, nebo již o ní rozhodl. Účast v programu je dobrovolná.

V rámci tohoto projektu jsou poskytovány intenzivní ambulantní služby rané intervence matkám ,které se ocitly v tíživé sociální situaci. Odborná pomoc spočívá v rozvoji psychosociálních dovedností matky. Klientky si je osvojují na setkáních s pracovníky Střepu.

Setkávání mohou probíhat přímo v rodině, nebo v denním výchovném centru. Matky mají možnost osvojit si rodičovské dovednosti i praktickými ukázkami, a to jak individuálně, tak i skupinovou formou. Je zde i možnost uskutečňovat tato setkávání v zařízení azylového typu (po dohodě s personálem).

Dále jsou v rámci projektu poskytovány poradenské služby. Jedná se především o služby sociálního poradenství, které zahrnují informace o právech, povinnostech a nárocích rodiny, které vyplývají z konkrétní sociální situace (např. informace ohledně nároku na dávky SSP, informace o možnosti a postupu při podání žádosti o ubytování do azylového domu, informace o podmínkách k přidělení sociálního bytu v jednotlivých obvodech městských částí Prahy atd.).

Dále jsou poskytovány služby vzdělávací, výchovné a aktivační. Jedná se o činnosti, které směřují k rozšíření dovedností a návyků, které jsou pro klientské rodiny nutné, vzhledem k eliminaci rizikových situací v rodině. Projekt dále nabízí klientce pomoc při prosazování jejích práv a zájmů. Tato pomoc může například spočívat v přímém zastupování matky na úřadech na základě pověření, dále může spočívat v doprovodu klientky k soudním nebo úředním jednáním. Také se může jednat o pomoc s korespondencí, podáním, atd..

Jsou zde poskytovány i terapeutické služby, které spočívají v pomoci klientům zvládat obtížné situace pomocí terapeutických a socioterapeutických metod.

Dále jsou v rámci projektu klientům zprostředkovány služby sociálního ubytování. Následná péče o klientské rodiny může spočívat v poskytnutí ubytování v azylových domech pro matky s dětmi (ve spolupráci s Městským centrem sociálních služeb). Rodina nadále zůstává v evidenci příslušného orgánu sociálně právní ochrany dětí.

Dalším realizovaným projektem je probační program Provinění. Tento projekt reaguje na zákon č. 218/2003 Sb., O soudnictví ve věcech mládeže. Ten umožňuje, aby dětem pod 15 let, které spáchaly čin jinak trestný, byla uložena povinnost namísto trestu, např. absolvovat tzv. probační program. Střep má osvědčení k provádění takovýchto probačních programů. Výhodiskem projektu je premisa, že děti mají právo díky svému věku a sociální zralosti na soudní proces i sankce, které přispějí k tomu, aby se nadále páčání protiprávních činů zdržely. Soudem či probačním pracovníkem uložená povinnost v rámci tohoto projektu směřuje k obnovení narušených sociálních vztahů dítěte a jeho odpovídající začlenění do rodinného a sociálního prostředí. Zároveň jsou děti vedeny k tomu, aby podle svých sil přispěly k odčinění újmy vzniklé jejich protiprávním činem.

Nedílnou součástí tohoto projektu je probační program pro matky s malými dětmi nebo těhotné

ženy ve věku 15 – 25 let, které spáchaly provinění v mladistvém věku. Účast v programu může být klientce rovněž nařízena soudem nebo doporučena v rámci probačního dohledu.

Mimo tyto aktivity se občanské sdružení STŘEP zabývá i dalšími činnostmi (realizace vzdělávacích programů apod.).

5.2 „Klokánek“

Další zařízení, které se snaží být alternativou oproti odebrání dítěte do ústavní výchovy, je projekt Fondu ohrožených dětí Klokánek. Tento projekt je zákonně upravený v novele zákona o sociálně právní ochraně dětí jako zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Jeho cílem je nabídnout týraným, opuštěným i jinak ohroženým dětem místo ústavů přechodnou rodinnou péči. Děti se mohou do Klokánku dostat na základě soudního rozhodnutí, nebo na základě předběžného opatření vydaného též soudem na podkladě návrhu pracovníků orgánu sociálně právní ochrany dětí. Další variantou je přijetí dítěte do Klokánku na podkladě žádosti podané přímo rodiči daného dítěte. Poslední možností je přijetí dítěte na podkladě jeho vlastní žádosti (tato varianta přijetí musí být vždy, do 24 hodin, právně „ošetřena“). Péče o děti v tomto zařízení probíhá tak, že se v samostatných bytech stará zpravidla o tři až čtyři (maximálně šest) dětí manželský pár nebo střídavě po týdnu nepřetržitě péče dvě pracovnice (tety). Mimo těchto pracovníků (tet) jsou zde ještě zaměstnány tzv. pomocné tety. Tyto pomocné tety mají například na starost nově zřízený projekt dětské školky. Věkové rozpětí dětských klientů Klokánku se pohybuje od jednoho roku až do osmnácti let. Maximální doba pobytu dítěte v Klokánku je 1 rok (průměrná doba je 5 měsíců). Poté se dítě v případě, že se podmínky v rodině dítěte staly slučitelné s jeho výchovou (péčí), vrací ke svým biologickým rodičům, či jiným členům rodiny dítěte (za předpokladu, že tyto příbuzní dítěte byli shledáni vhodnějšími vychovateli než biologičtí rodiče). V případě, že podmínky v rodině dítěte nejsou nadále slučitelné s péčí o dítě, odebrá se klient zpravidla do některé z forem náhradní rodinné péče (do pěstounské rodiny či k osvojitelům). V případě, že jsou s dítětem vážné výchovné problémy, však vede zpravidla jeho cesta (bohužel) do diagnostického ústavu.

Projektu Klokánek bývá všeobecně vytýkána nedostatečná snaha o pomoc při udržení kontaktu s biologickou rodinou dítěte. Na obranu projektu Klokánek je třeba říci, že zařízení Klokánek má na pobočkách Fondu ohrožených dětí své sociální asistenty, kteří mají za úkol spolupracovat s rodinou, z které bylo dítě odebráno. Tito sociální asistenti mají za úkol pokusit se zlepšit (ve spolupráci s rodinou) situaci v dané rodině do té míry, aby se do ní mohlo

odebrané dítě navrátit. Jednou z členek pracovního týmu Klokánku je i psychologka, která s rodinami odebraných dětí pořádá pravidelná setkání zaměřená na rodinnou terapii. Co se týká spolupráce projektu Klokánek s orgány sociálně právní ochrany dětí, ta prý skutečně (podle slov části zaměstnankyň Klokánku) dříve neměla valnou úroveň. Tato situace se prý v současné době již zlepšila. Orgány sociálně právní ochrany dětí stále častěji navrhuji soudu umístění dětí do Klokánku namísto jejich umístění do státních ústavních zařízení. Přes uvedené výtky si myslím, že zařízení Klokánek je jako forma dočasného umístění dítěte mimo rodinu vhodným zařízením, které vytváří kvalitní alternativu ke klasickým diagnostickým ústavům. Projekt Klokánek má v současné době 13 zařízení s celkovou kapacitou 200 míst.

5.3 SOS-dětské vesničky

Vznik SOS- dětských vesniček se datuje od roku 1949. Tento projekt vymyslel a uvedl do praxe rakušan, Dr. Herman Gmeiner, který tehdy přišel s myšlenkou spojit opuštěné děti s matkami a vytvořit tak náhradní rodiny.

V období let 1965-1967 představil svůj projekt v tehdejším Československu. Na tento popud u nás následně vzniká Sdružení SOS dětských vesniček v Praze.

V roce 1970 byla u nás postavena první SOS vesnička v Doubí u Karlových Varů. V roce 1973 zahájila svou činnost SOS vesnička ve Chvalčově. V roce 1974 jsou dětské vesničky převedeny do pravomoci státu a následně je ukončena jejich činnost. Po roce 1989 obnovuje sdružení svou činnost. V současné době fungují SOS vesničky v Doubí, Chvalčově, Medláncích a v Brně.

Zařízení SOS- dětské vesničky se snaží co možná nejvíce přiblížit rodinné prostředí dětem, které nemají možnost žít v běžné rodině. Hlavní snahou těchto zařízení je, aby jejich svěřenci vyrůstali v prostředí, jehož struktura a fungování bude téměř totožné se strukturou a fungováním běžné rodiny. Je zde kladen důraz na malý počet dětí v jedné pěstounské sos rodině, tento počet se pohybuje od pěti do sedmi dětí. O každou sos rodinu se stará jedna pěstounka (sos matka), která navazuje s dětmi silné citové vazby, které mohou přetrvat po celý život. Rodiny (sos) žijí společně a vytvářejí tak podpůrné prostředí vesničky, kde si děti mohou hrát a navazovat sociální kontakty. Vesničky sos se snaží udržovat kontakty s biologickými rodinami dětí i s obyvateli obce, kde daná vesnička sídlí.

5.4 „Natama“

Občanské sdružení Natama vzniklo v roce 2003 a od roku 2004 provozuje Institut (náhradní) rodinné péče Natama. Natama je registrována jako poskytovatel sociálních služeb podle zákona č. 108/2006 Sb. Magistrátem hl. m. Prahy a má pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí dle zákona č. 359/1999 Sb.

Tato nestátní organizace se specializuje na rodinnou péči o opuštěné děti a na podporu pěstounské péče. Její hlavní činností je vyhledávání, školení a podpora pěstounů. Organizace klade hlavní důraz na to, aby se do budoucna ústavní péče omezila na minimum s tím, že na její místo nastoupí profesionálně vyškolení pěstouni, kteří budou děti vychovávat v rodinném prostředí. Sdružení za tímto účelem pořádá výcvikové kurzy pro pěstouny, přednášky a školení. Odborníci z tohoto sdružení se snaží pomáhat lidem, kteří se chtějí stát pěstouny.

Sdružení za tímto účelem vytvořilo program, který v sobě zahrnuje bezplatnou poradnu, 24 hodinovou krizovou telefonickou linku, rodičovskou skupinu, další vzdělávání dle potřeb rodiny, terapeutické služby pro děti i dospělé a možnost odkázat na další prověřené odborníky.

5.5 „Dům tří přání“

Občanské sdružení Dům tří přání je zařízení s nepřetržitým provozem pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Nabízí pobyt dětem v zařízení rodinného typu, ambulantní konzultace a terénní služby. Pobytová část zařízení sestává ze sedmi a tří krizových lůžek. Délka pobytu se pohybuje od jednoho dne (krizová lůžka pro děti ztracené, na útěku, kdy situaci řeší sociální pracovníci OSPOD) do tří měsíců (azylová lůžka). Podmínkou přijetí dítěte na pobyt je spolupráce s rodinnými příslušníky, kteří pravidelně dochází na ambulanci azylového domu.

Ambulance je určena rodinám před pobytem dítěte v azylovém domě, v průběhu pobytu i po jeho ukončení. Ambulantně probíhají psychoterapeutická a rodinně terapeutická setkání, výchovné a sociální poradenství a konzultace. Pomoc a podpora je poskytována i rodičům, širší rodině, či osobám, které jsou do výchovy a péče zaangażovány.

Zařízení poskytuje i terénní služby, které vycházejí ze zjištěných potřeb rodiny během

pobytu dítěte v azylovém domě. Podporuje a provází rodiny po ukončení pobytu dítěte. Terénní pracovníci se věnují rodinám dle jejich individuálních potřeb. V pobytové části jsou děti od 3 do 18 let na základě souhlasu rodičů nebo jiného zákonného zástupce, či na základě předběžného opatření soudu. Zařízení má celopražskou působnost, přijímá děti i z jiných krajů. Zařízení má celoroční 24 hodinový provoz.

5.6 „LATA“

Občanské sdružení LATA pomáhá mladým ohroženým lidem a jejich rodinám k vyrovnávání příležitostí k plnohodnotnému životu uvnitř společnosti prostřednictvím individuálního vrstevnického dobrovolnictví a sociálně terapeutických činností. Občanské sdružení provozuje program *Ve dvou se to lépe táhne* a program *Přímou cestou*.

V rámci programu *Ve dvou se to lépe táhne* se dobrovolníci setkávají s mladými lidmi staršími 13 let, kteří se potýkají s nějakým problémem. Projekt je založený na individuálním vrstevnickém dobrovolnictví. Dobrovolník starší 18 ti let společně s klientem vytváří dvojici, která se pak spolu schází na dvě až tři hodiny týdně po dobu půl roku. Náplň společných schůzek je podřízena potřebám klienta a možnostem dobrovolníka. Většinou jde o naplnění společného času rozhovorem, sportem, kulturou nebo jinými aktivitami. Cílem projektu je ukázat klientovi nové možnosti jak nahlížet na svou současnou situaci, poskytnout mu podporu a možnost smysluplného trávení volného času, to vše na základě navázání pevného, důvěrného vztahu s dobrovolníkem. Program *Ve dvou se to lépe táhne* také nabízí odbornou pomoc rodinám, v jejímž rámci může klientova rodina využít služeb psychologa.

Projekt *Přímou cestou* se od projektu *Ve dvou se to lépe táhne* liší především náplní schůzek klienta s dobrovolníkem. Tyto schůzky jsou již primárně zaměřeny na doučování, na výuku práce s počítačem, internetem apod..

Na závěr této kapitoly bych se rád krátce zmínil o tom, že u nás funguje také celá řada dobročinných nadací, které finančně podporují činnosti na podporu znevýhodněných dětí a jejich rodin. Za všechny bych se zde rád zmínil o Nadaci Terezy Maxové, která již více než deset let finančně podporuje projekty určené znevýhodněným dětem vyrůstajícím v ústavní a náhradní rodinné péči. Jedná se především o projekty zaměřené na podporu ohrožených rodin, projekty zaměřené na podporu pěstounské péče a projekty zaměřené na vzdělávání dětí v ústavní péči.

6. Současné změny ve výkonu ústavní péče

Právní úpravou, která pojednává o současných změnách ve způsobu výkonu ústavní péče, je zákon č.109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů a vyhláška č.438/2006 Sb, kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. Hlavním cílem zákona a především následné vyhlášky je přiblížit život v ústavní péči modelu života rodiny. Jedním z prostředků, jak toho dosáhnout, je rozdělení dětí v ústavu do takzvaných rodinných skupin, které svou velikostí napodobují rodinný model. Zákonem je za tímto účelem stanoven nejvyšší a nejnižší počet dětí v dané skupině (např. rodinnou skupinu v dětském domově tvoří nejméně 6 a nejvíce 8 dětí). Stejně jsou dána i pravidla pro počet dětí ve třídách, jedná-li se o zařízení se školou. Vyhláška dále garantuje určitý standard, co se týče úrovně bydlení, jež zahrnuje povinnou úroveň velikosti a vybavenosti bytu, v němž děti žijí. Dále stanoví povinnou úroveň materiálního zajištění dětí, aby bylo srovnatelné s dětmi v rodině.

Vyhláška dále stanoví zapojovat děti do činností souvisejících s běžným chodem domácnosti, jako je příprava jídel, chození na nákup apod..

Tato myšlenka je velmi přínosná, neboť děti vyrůstající v minulosti v ústavních zařízeních měly veškerý servis zajištěn od personálu ústavu, a tak se všechny tyto činnosti musely učit až po svém odchodu z ústavního zařízení.

Vyhláška dále říká, že péče o děti by měla být zajišťována obdobnými postupy, jako je zajišťována péče o děti v rodině. Dále ukládá, aby byl respektován názor dítěte (např. při výběru budoucího povolání).

Obdobné standardy platí i pro školní výuku dětí. Ve vyhlášce jsou dále upravena zvláštní pravidla pro děti se zdravotním postižením, pro nezletilé těhotné dívky, pro nezletilé matky, pro děti se závažnými poruchami chování a pro děti s extrémními poruchami chování. Vyhláška také pojednává o činnostech speciálních pedagogů a speciálních psychologů pracujících v ústavních zařízeních.

K dalším změnám patří i to, že je každému dítěti určen klíčový pracovník. Také sem např. patří vypracovávání individuálních plánů pro jednotlivé děti.

Jednou z největších změn týkajících se problematiky ústavní péče je způsob, jakým začala veřejnost nahlížet na tuto oblast. Za doby minulého režimu byly sociálně znevýhodněné

děti, u kterých byla soudem nařízena ústavní výchova, odkládány tehdejším režimem (ostatně jako všichni sociálně či zdravotně znevýhodnění občané v té době) kamsi na okraj společnosti, aby na ně nebylo „příliš vidět“.

Oproti tomuto minulému stavu se současná zařízení ústavní péče otevírají veřejnosti a poskytují tak příležitost pro aktivity různých neziskových organizací, pro sponzorské aktivity podnikatelských subjektů apod.. Na děti z dětských domovů již není nahlíženo jako na děti „nepovedené“, ale jako na děti, které se ocitly ve složitější situaci než děti z běžných rodin a kterým je tudíž potřeba (ať už jakoukoliv formou) pomoci.

Díky již zmíněným nejrůznějším formám sponzorské pomoci se velmi zlepšila materiální úroveň života těchto dětí (např. vybavením spotřební elektronikou, sportovním vybavením apod.). S tímto jevem ale vzniká problém, že až se tyto děti ve své dospělosti osamostatní, nebudou si již moci tento materiální standard zpravidla dovolit. Můžeme se tedy zamyslet nad tím, zda by nebylo vhodné, kdyby současní velcí sponzoři dětských domovů svým klientům začali, mimo tohoto sponzorství ve formě věcných darů, poskytovat finance na rozvoj jejich individuálních talentů (financování zájmových kroužků), či na podporu jejich budoucí profesní kariéry (studijní stipendia) apod.. Uvedené v praxi již dělá Nadace Livie a Václava Klausových.

Další výraznou změnou oproti minulosti je zkrácení doby pobytu dítěte v ústavní péči. Běžná praxe před rokem 1989 byla, že po té, co bylo dítě odebráno z rodiny do ústavní péče, bylo zde ponecháno až do své plnoletosti. V současné době je trend takový, že se všechny související instituce snaží zkrátit pobyt dítěte v ústavu na minimum.

Další změnou oproti minulosti je to, že dnes již dětské domovy zpravidla „nevypouštějí“ své plnoleté klienty bez jakékoliv následné pomoci. Dnes je již praxe mnoha dětských domovů taková, že jsou v blízkosti ústavního zařízení vybudovány takzvané startovací byty, ve kterých si dospělí klienti osvojují dovednosti související s běžným chodem domácnosti a připravují se tak na svůj budoucí samostatný život.

S tím také souvisí již několik let trvající projekt rozvoje sítě takzvaných Domů na půli cesty. Domy na půli cesty jsou nestátní zařízení provozující služby sociální intervence. Představují časově omezenou komplexní službu, která nabízí mladým lidem opouštějícím zařízení ústavní a ochranné výchovy dočasné ubytování, dohled a pomoc při řešení obtížných sociálních situací. Kladou si za cíl postupně zapojit osoby se specifickými potřebami do běžného samostatného života.

Zřízení služby Domů na půli cesty v České republice bylo ovlivněno změnami po roce

1989. K nim patřilo i zrušení pracovních ubytoven, které vyvolalo potřebu zajištění ubytování pro mladé lidi opouštějící ústavní zařízení. Reakcí na tuto potřebu byl vznik prvního Domu na půli cesty v roce 1996 v Hrochově Týnci.

V České republice jsou Domy na půli cesty určeny pro mladé dospělé ve věkovém rozmezí od 18. do 26. let, kteří opouštějí po dosažení zletilosti ústavní zařízení, pěstounské rodiny, popřípadě trvale narušené biologické rodiny. Domy na půli cesty plní mimo funkce dočasného ubytování i funkci přípravnou, neboť se snaží své klienty naučit dovednosti potřebné k samostatnému životu ve společnosti. Personál Domů na půli cesty učí své klienty hospodařit se svými finančními prostředky, učí je zodpovědnosti (např. vstávat pravidelně do práce, platit nájem apod.) a celkové orientaci v problematice běžného života.

První skupinu klientů Domů na půli cesty tvoří mladí dospělí lidé trpící psychickými poruchami, které jsou vyvolány prožitými traumaty nebo zneužíváním v rodině. Tyto poruchy se u nich objevovali už v dětském domově, kde byly léčeny medikamentózně. S nástupem do Domu na půli cesty se většinou poruchy klientů projeví v plné síle. Pokud je nelze zvládnout prostřednictvím podpůrné psychoterapie, musí být klient léčen psychiatricky. Často se stává, že se k poruchám připojuje i sebepoškozování. V takovémto případě je klient dlouhodobě hospitalizován.

Do druhé skupiny můžeme zařadit klienty, kteří se v průběhu svého pobytu v zařízení projeví jako nevhodní pro další setrvání zde. Důvodem pro jejich propuštění bývá závislost na alkoholu nebo jiných omamných látkách, neplacení nájemného, porušování domovního řádu, odmítání práce nebo nezaevidování se na úřadech práce. Po opuštění Domu na půli cesty tito lidé zpravidla odcházejí do azylových domů, nebo se z nich v horším případě stávají bezdomovci.

Poslední skupinu tvoří klienti, kteří se přizpůsobí podmínkám a pravidlům zařízení. Naučí se pracovat, hospodařit s penězi, zvládají základní dovednosti jako je praní, vaření, uklízení, zkrátka dokáží se o sebe postarat. Přesto někteří z nich i po ukončení pobytu potřebují pravidelný dohled a možnost požádat o pomoc. Pro tyto klienty je důležité zajistit následné ubytování formou podporovaného bydlení. Jde o ubytování v bytech, do kterých v pravidelných intervalech podle potřeby klientů docházejí pracovníci Domu na půli cesty a nabízejí svou pomoc. Jde o jakousi prodlouženou ruku Domu na půli cesty.

Průběh procesů přijímání nového klienta do Domu na půli cesty je ve většině zařízení podobný. Probíhá v několika fázích. První z nich je kontaktování Domu na půli cesty sociálním pracovníkem ústavního zařízení (dětského domova, výchovného ústavu) nebo přímo

uchazečem o pobyt. Ke kontaktování dochází ještě za pobytu uchazeče v daném zařízení. Pak dochází k návštěvě daného Domu na půli cesty a seznámení se s jeho provozem a se základními právy a povinnostmi klientů. Následující průběh procesu závisí na rozhodnutí pracovníků daného Domu na půli cesty (zda uchazeče přijmou) a na rozhodnutí uchazeče (zda se po seznámení se službami chce stát klientem Domu na půli cesty). Pokud dojde k oboustrannému souhlasu, je celý proces přijímání zakončen nástupem zájemce do zařízení.

Pokud do zařízení přichází uchazeč, který potřebuje okamžité ubytování, je přijat ihned s tím, že přijímací procedury se odloží do doby, až budou zabezpečeny klientovy základní sociální potřeby.

Některá zásadní pravidla (práva a povinnosti) klientů jsou upravena v ubytovací smlouvě a vnitřních předpisech zařízení. K základním povinnostem klienta Domu na půli cesty patří: dodržování domovních, požárních a dalších řádů, dodržování denního režimu zařízení, včasné a řádné placení nájemného a dalších poplatků, chození do zaměstnání či studium (případně být aktivním uchazečem o zaměstnání v evidenci úřadu práce), respektování pokynů pracovníků zařízení a aktivní podílení se na co nejrychlejší vyřešení své současné situace (bytový problém, získání a udržení zaměstnání) ve spolupráci se sociálním pracovníkem. Mezi další klientovy povinnosti patří: účast v sociálních a terapeutických programech (sociálně - adaptačních programech), účast na sezení s pracovníky domu a poradách klientů a účast v pracovní terapii. Délka pobytu v domě na půli cesty je stanovována v ubytovací smlouvě. V některých případech bývá její součástí sjednání tzv. zkušební doby (ochranné doby, která dává oběma smluvním stranám prostor pro rozhodnutí o dalším pobytu). Zkušební doba trvá většinou dva až tři měsíce. Celková maximální délka pobytu se pohybuje od 1 roku do 6 let. Tuto dobu lze ve výjimečných případech s ohledem na individuální potřeby klienta prodloužit o několik měsíců. Některá zařízení se nebrání ani opakovanému návratu svých bývalých klientů, kteří zařízení opustili dobrovolně.

K základním službám, které jsou poskytovány klientům ve většině Domů na půli cesty, patří mimo dočasného ubytování také pomoc při hledání zaměstnání, pomoc při hledání dalšího ubytování, nácvik pracovních dovedností v rámci pracovní terapie (košíkářské dílny apod.), sociálně-právní poradenství, pomoc při řešení osobních problémů, nácvik psychosociálních dovedností (praní, vaření, samostatné hospodaření s penězi, komunikace s úřady nebo zaměstnavatelem), pomoc při vyřizování sociálních dávek a zaevidování na úřadech práce.

Z výše uvedeného textu je zřejmé, že sociální zařízení poskytující služby typu Domu na

půli cesty jsou užitečným článkem v řetězci sociálních zařízení. Jejich cílem je skutečně všestranná pomoc mladým sociálně znevýhodněným lidem s absencí rodinného zázemí.

7. Aktuální problémy

V této kapitole bych se rád věnoval problémům, které se týkají současného způsobu výkonu náhradní výchovné péče a náhradní rodinné péče u nás. Jedním z přetrvávajících problémů je umísťování mladých narkomanů do diagnostických ústavů do kolektivu zdravých dětí. Diagnostické ústavy totiž nejsou na léčbu mladistvých narkomanů vybaveny. Většina zařízení pro léčbu drogové závislosti je určena pro klienty od patnácti let výše. Je tedy nezbytné, aby začal vznikat větší počet zařízení pro léčení drogově závislých dětí do patnácti let věku. Souvisejícím problémem budou vyšší náklady na vznik zařízení tohoto typu, neboť toto zařízení musí svým klientům zajistit školní výuku apod..

Dalším problémem, který se bude muset při léčení drogově závislých dětí vyřešit, je skutečný souhlas samotného klienta (nejen formální souhlas jeho zákonných zástupců) s léčbou a motivace samotného klienta k léčení, které jsou dnes od dospělých účastníků odvykacích programů vyžadovány a jsou předpokladem úspěšné léčby. Je totiž zcela přirozené, že dítě do patnácti let věku není ještě natolik rozumově vyspělé, aby mohlo chápat podrobení se léčebnému procesu jako šanci na lepší a kvalitnější život. Je více pravděpodobné, že dítě bude léčebný proces chápat jako určitou formu trestu, což by se mohlo ve výsledku jevit jako velmi kontraproduktivní.

Dalším problémem ze strany státu je nedostatečná aktivita při tvorbě vzdělávacích programů pro pěstounské rodiny. Důsledkem toho je například situace, kdy mnoho našich současných pěstounských rodin svým svěřencům neposkytuje v dostatečné míře styk s jejich biologickými rodiči. Je pochopitelné, že setkání s biologickými rodiči dětí nemusí být pěstounům příjemné, ale jde o to, že jak svěřené dítě, tak jeho biologičtí rodiče mají nezadatelné právo být spolu v kontaktu a pěstoun by jim v tom neměl bránit (být třeba v dobré víře, že dítě ochrání před jeho „závadovými rodiči“). Na tuto a jí podobné obtížné situace spojené s výchovou svěřených dětí by měli být pěstouni pečlivě připravováni v rámci výcviků profesionálních pěstounů, které by svou intenzitou a náročností byly srovnatelné s běžnou profesní přípravou.

Dalším problémem našeho současného systému náhradní rodinné a ústavní péče je

nedostatečná spolupráce příslušných orgánů sociálně právní ochrany dětí s biologickou rodinou dítěte. Velká část tohoto úkolu závisí na kvalitě práce orgánů sociálně právní ochrany dětí a jejich sociálních pracovníků. Sociální pracovníce, která vykonává návštěvy v rodině, by pro rodinu neměla představovat „strašáka“, který jim za určitých okolností odebere dítě. Tato sociální pracovníce by měla být v roli pomocnice a rádce, který pomáhá rodičům dítěte vypořádat se s obtížemi, které mohou při výchově dítěte a péči o domácnost nastat. Je třeba podotknout, že od dob minulého režimu se situace výrazně změnila a mnoho pracovišť orgánů sociálně právní ochrany dětí funguje na velmi dobré úrovni.

Další věcí, kterou je třeba vyřešit, je již výše zmíněné převedení velkokapacitních dětských domovů na dětské domovy rodinného typu. Jak jsem již shora uvedl, k této změně u nás zatím došlo spíše po formální a právní stránce (na podkladě zákona č.109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a na podkladě vyhlášky č.438/2006 Sb., kterou se stanoví podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních) a nyní je potřeba převést ji důsledně i do praxe. Dětský domov rodinného typu má dle uvedené zákonné úpravy spočívat ve výchovných skupinkách, v nichž může být maximálně osm dětí. V praxi to ale bohužel vypadá tak, že v jedné výchovné skupince je až kolem jedenácti dětí. Přitom v průměrném dětském domově spolu obvykle žije až šest takovýchto skupin, což je ve výsledku skupina čítající zhruba kolem šedesáti dětí. To je číslo do budoucna zcela nepřijatelné. Pohybujeme-li se totiž v takto velkých číslech, nemůžeme už samozřejmě hovořit o dětském domově rodinného typu. S tímto problémem také úzce souvisí často nevyhovující budovy, v nichž jsou dětské domovy umístěny. S výjimkou několika soukromých dětských domovů jsou tato zařízení velmi často umístěna v prostorách bývalých zámků, klášterů apod.. Tato dodnes přetrvávající praxe je v přímém rozporu s tím, co si představujeme pod pojmem bydlení rodinného typu. Ideální formou bydlení, která by odpovídala formě dětského domova rodinného typu, jsou obytné domy umístěné v běžné obytné čtvrti (ne v izolaci odříznuté od běžného života jak je tomu na mnoha místech dodnes). Tyto obytné domy by se měly skládat z větších bytů, přičemž v každém bytě by měla bydlet skupinka přibližně osmi dětí a personál čítající tři až čtyři stálé vychovatele.

V souvislosti s touto problematikou je třeba zmínit, že v sousedním Polsku se v současné době rozbíhá projekt, jehož cílem je přeměna forem bydlení dětí z dětských domovů. Tato přeměna je realizována tak, že jsou prodávány staré (pro svůj účel již nevyhovující) budovy velkých dětských domovů. Za peníze získané z tohoto prodeje se pak

nakupují malé domky s byty rodinného typu.

Nutno říci, že mnohdy jsou činitelem, který zpomaluje proces přeměny našich současných dětských domovů na dětské domovy rodinného typu i naše stávající právní normy a předpisy. Můžeme si to ukázat na příkladu z oblasti hygienických předpisů. Jeden z těchto předpisů např. říká, že otevře-li během jednoho dne máslo, musíme toto máslo do druhého dne spotřebovat, v opačném případě ho musíme vyhodit. Na tomto příkladě vidíme, že některé ze stávajících předpisů a norem jsou stále orientovány na správu a kontrolu kolektivních zařízení a nejsou příliš aplikovatelné na provoz zařízení, jež by se mělo co možná nejvíce podobat provozu běžné domácnosti.

Dalším problémem mnoha našich dětských domovů je nedostatečná kvalifikovanost pracovníků působících v těchto zařízeních. Současná právní norma sice říká, že personál dětských domovů má být tvořen výhradně lidmi z řad speciálních pedagogů. Současná praxe v našich dětských domovech je ale velmi často zcela jiná. Nejenže jsou osoby z řad personálu často nedostatečně kvalifikované, ale mnohdy se tak děje i u pracovníků ve vedoucích funkcích. Jednou z příčin tohoto jevu zcela jistě je i nedostatečné finanční ohodnocení tohoto náročného (a mnohdy stále podceňovaného) povolání.

Další věcí, na které je stále potřeba pracovat, je snaha o zkrácení pobytu dítěte v ústavním zařízení na co nejkratší dobu. V tomto směru nám může být vzorem například Slovensko. Zde je každého půl roku přezkoumávána aktuální situace (stav) každého dítěte umístěného v ústavní péči, přičemž se přezkoumává, zda by se dané dítě nemohlo vrátit do své původní rodiny. Na Slovensku tento proces probíhá vždy formou soudního řízení.

U nás se sice také každého půl roku přezkoumává situace (stav) všech dětí umístěných v našich dětských domovech, ale v praxi to bohužel často vypadá tak, že příslušná sociální pracovnice zavolá do daného dětského domova a poptá se na stav daného dítěte. Takováto forma přezkoumávání stavu dítěte je naprosto nedostatečná a je třeba intenzivně trvat na její změně, neboť čím kratší dobu stráví dítě v daném ústavu, tím kratší dobu bude trvat jeho psychická deprivace a tím menší bude následné narušení jeho psychiky.

Dalším problematickým bodem je (i přes veškeré současné snahy tento stav postupně měnit) stále přetrvávající nepřipravenost mladých lidí, kteří opouštějí brány dětských domovů na běžný život ve společnosti, v zaměstnání apod.. Tito lidé si často do samostatného života odnášejí i zlovyky a způsoby chování, které byly užitečné pro ulehčení života v ústavním zařízení, ale jsou nepoužitelné v běžném samostatném životě. Jedním z velmi častých zlovyků, jehož užívání vede k častým konfliktům a nedorozuměním v budoucím zaměstnání

klienta, je zvyk, že pracuji, jsem-li pod přímým dozorem nadřízeného a odpočívám, vzdálí-li se nadřízený z dohledu. Tato technika byla klientovi jistě užitečnou pomůckou při plnění přidělených činností v době, kdy byl obyvatelem dětského domova, ale není již použitelná při výkonu jeho občanského povolání.

Další skupinou problémů, s kterými se musí bývalý klient dětského domova v rámci svého osamostatňování „poprat“, jsou problémy spojené s nakládáním s financemi. Dodnes je bohužel velmi častým jevem to, že tento mladý člověk po té, co obdrží výplatu od svého zaměstnavatele, jde a utratí ji během jediného večera s přáteli např. na diskotéce apod.. Tito mladí lidé skutečně často neznají i ty nejjednodušší pravidla týkající se běžného života, jako je např. placení složenek, různých poplatků za služby, ale i věci týkající se běžného chodu a údržby domácnosti. Všechny tyto problémy mají tito mladí lidé mnohdy jen proto, že se v jejich okolí nenašel nikdo, kdo by je na tyto (z našeho pohledu často samozřejmé a triviální) životní situace a jejich možné následky připravil. I tento jev souvisí s výchovným režimem uplatňovaným ve velkých dětských domovech, kde je při malém počtu personálu nedostatek času k takovéto výchově dětí.

Jedním z nejakutnějších problémů, které musí mladý člověk po odchodu z dětského domova řešit, je problém bydlení. Uvědomíme-li si, jak velkým problémem je dnes hledání vhodného bydlení pro mladé lidi z běžných rodin, může se nám jevit tento problém ve vztahu k mladým lidem propuštěným z dětského domova natolik složitý, že je téměř neřešitelný. Je sice pravdou, že určitou část těchto mladých lidí bez domova pojme síť takzvaných Domů na půli cesty (o kterých jsem se zmínil v předchozí kapitole), ale současná kapacita těchto zařízení stále neodpovídá mnohanásobně vyšší poptávce, a tak mnoho těchto mladých lidí končí v řadách bezdomovců, či se z nich rekrutují mladé prostitutky a prostitutky. Mnoho z nich se také nechá zlákat zdánlivě snadným výdělkem, který poskytuje kriminální činnost, či propadnou alkoholové (nebo drogové) závislosti.

Další věcí, o které se sice příliš nemluví, ale která hraje v potížích mladých lidí propuštěných z dětského domova nemalou roli, je kvalita výučních listů, které tito mladí lidé dostanou po absolvování svých učebních oborů během svého pobytu v dětském domově. Tyto výuční listy mají bohužel velmi často nevalnou úroveň a zdaleka neodpovídají skutečným dovednostem absolventů. Na to však sami absolventi často přijdou až po nástupu do svého regulérního zaměstnání.

Nyní bych zde rád zmínil jednu z myšlenek, která pochází z úst jedné nejmenované dětské psychologičky, která pracuje mnoho let v jednom pražském diagnostickém ústavu. Tato

myšlenka vzešla z debaty, kterou jsem s touto psycholožkou vedl ohledně možných postupů prevence odebrání dětí z jejich biologických rodin a jejich následného umístování do ústavní péče. Tato psycholožka začala rozvíjet dle mého soudu velmi zajímavou myšlenku, která se týká jakési možné finanční motivace biologických rodičů dítěte. Tato psycholožka rozvedla představu, podle které by mohla biologická rodina dítěte pobírat jakési finanční dávky motivačního rázu za předpokladu, že uzpůsobí své rodinné podmínky do té míry, že jim nebude muset být odebráno jejich nezletilé dítě do ústavní péče. Je pravdou, že na první pohled může tato myšlenka působit poněkud nezvykle, ale dle mého soudu obsahuje několik aspektů, které stojí za zamyšlení. Prvním kritériem je ekonomické hledisko. Je totiž nesporné, že pokud by stát začal biologické rodině dítěte poskytovat tuto „motivační“ dávku, ve výsledku ho to vyjde mnohem levněji než případné poskytování ústavní péče odebranému dítěti. Přitom nároky kladené na rodinu dítěte by nemusely být nikterak vysoké. Vycházejme ze skutečnosti, že pro zdravý vývoj dítěte nejsou ani tak důležité hygienické podmínky v dané rodině, ale spíše láskou naplněná atmosféra domova a stálý kontakt s jeho nejbližšími.

8.Zahraníční příklad alternativních forem náhradní rodinné péče

V této kapitole bych chtěl poukázat na příklady alternativních forem náhradní rodinné péče, konkrétně na to, jak je provozována u našich amerických a britských sousedů.

Stejně jako u nás, i v těchto zemích je sociálně právní ochrana dítěte v kompetenci státních institucí. Matějček (Matějček,1999) píše, že rozdíl je především v tom, že samotné sociální služby bývají poskytovány nejen státními institucemi, nýbrž i širokou škálou nestátních a církevních organizací. Je dobře, že se po roce 1989 začal tento trend rozvíjet i u nás. Doufáme, že se u nás bude situace v tomto směru dále rozvíjet, neboť tyto instituce jsou zárukou toho, že bude mít klient v případě potřeby širší možnost volby kam se obrátit pro pomoc. Tyto organizace také často pomáhají v oblastech sociální péče, ve kterých je pomoc státu nedostatečná či žádná.

Dalším rozdílem mezi námi a západním světem je skutečnost, že případné umístění dítěte do ústavu bývá ojedinělým řešením. A pokud tato situace nastane, jedná se pouze o krátkodobé, dočasné řešení. U nás je bohužel běžná praxe v těchto případech dosud taková, že umístění dítěte do ústavní péče bývá konečným řešením až do doby jeho plnoletosti.

Co se týče pěstounské péče, tak i ta je v těchto zemích chápána pouze jako dočasné řešení. Nutno dodat, že pojem pěstounská péče je v těchto zemích chápán v daleko širším

kontextu nežli je tomu u nás. Matějček (Matějček, 1999) uvádí jako příklad americký stát Minnesota, kde je zákonem vymezeno šest typů pěstounské péče, od tzv. nouzového ochranného přístřeší (emergency shelter home), které trvá 30 dní až po pěstounskou péči se zvláštními službami, (special service home) kdy jsou pěstouni školeni v tom, jak poskytovat dítěti mimořádnou péči.

Jako další příklad rozšířené pěstounské péče Matějček (Matějček, 1999) uvádí americkou agenturu Human Service Associates (volně přeloženo jako Agentura humanitních sociálních služeb) působící v USA ve státě Jižní Karolína. Human Service Associates působí převážně v oblasti široce pojaté pěstounské péče, která funguje jako terapeutické prostředí, které přispívá k reintegraci původní rodiny dítěte. Agentura klade důraz především na znovuvytvoření vztahu mezi dítětem a jeho biologickou rodinou a na vybudování pozitivního, podnětného a citově bohatého zázemí. Během své práce s dětmi a jejich rodinami se pracovníci snaží respektovat kulturní i etnické odlišnosti svých klientů. Agentura při své činnosti aktivně spolupracuje se státními i nestátními subjekty jako jsou městská oddělení sociálních služeb, soudy pro mladistvé, zdravotní služby apod.. Nejčastějšími klienty jsou děti týrané, sexuálně zneužívané, duševně nemocné, HIV- pozitivní, mladiství delikventi apod.. Agentura v rámci své činnosti realizuje různé druhy péče a ochranných opatření těchto dětí.

Jako první formu péče Matějček (Matějček, 1999) zmiňuje takzvanou pěstounskou péči pro mladistvé (Youth Foster Family Care). Jedná se o činnost, v jejímž rámci profesionální pěstouni za pomoci sociálních pracovníků poskytují dočasný domov mladistvým, kteří musí z různých důvodů na čas opustit svou biologickou rodinu. V rámci tohoto programu jsou mladistvým poskytovány terapeutické a další odborné služby. Nedílnou součástí programu je i spolupráce s biologickou rodinou mladistvého.

V počáteční fázi programu je uzavřena smlouva, v níž je definováno, za jakým účelem byl klient svěřen do pěstounské péče, jaká bude předpokládaná délka pobytu mladistvého v náhradní rodině a jaké jsou odpovědnosti jednotlivých účastníků programu. Je vypracován plán, s jehož pomocí jsou vymezeny indikované služby, zdravotní péče, speciální terapeutické služby, duchovní rozvoj mladistvého apod.. Velmi důležitou součástí tohoto plánu je i popis toho, do jaké míry se budou programu účastnit místní instituce a klientova biologická rodina. Smlouva je vytvořena během setkání, která probíhají mezi sociálním pracovníkem, mladistvým, pracovníky agentury a všemi ostatními zprostředkovateli sociálních služeb, kteří budou účastni v tomto programu. Smlouva bývá zpravidla sepsána během prvních dvou týdnů

pobytu mladistvého v náhradní rodině. Všichni účastníci se pak pravidelně schází (nejméně jednou za tři měsíce), společně hodnotí dosavadní vývoj a pokroky a v případě potřeby daný plán doplňují a upravují. Lze říci, že právě tento způsob opravdu profesionální pěstounské péče je tím, co dosud citelně chybí právě u nás. Je třeba, aby se tento zahraniční model co nejdříve začal uplatňovat i u nás. Až se tak stane, bude to znamenat další šanci na život v rodinném prostředí i pro ty děti a mladistvé, kteří jsou v současnosti odkázáni pouze na pobyt v ústavní péči.

Jako další program ochrany Matějček (Matějček,1999) zmiňuje takzvaný systém vytváření sociálních sítí (Networking).Velkou výhodou tohoto programu je to, že veškerá činnost probíhá v prostředí klientovy rodiny v jeho přirozeném sociálním prostředí. Dotyčný tak netrpí odtržením od svých nejbližších. Hlavními účastníky tohoto programu jsou přímo členové rodiny mladistvého, členové širšího společenství (sousedé, škola, místní lékař apod..) a poskytovatelé služeb. Úkolem sociálního pracovníka je v tomto případě pomoc a koordinace všech účastníků programu. Chceme li, aby se tento model spolupráce začal uplatňovat i u nás, je třeba především zkvalitnit činnost orgánů sociálně právní ochrany dětí, neboť právě jeho pracovníci by měli v budoucnu být těmi, kdo u nás převedou systém vytváření sociálních sítí do praxe.

Dalším programem je takzvaný podpůrný systém pěstounů (Foster Care Provider Support System). Tento program vychází z toho, že profesionální pěstounská činnost je velmi namáhavá, a to jak po stránce fyzické, tak i po stránce emocionální. Má li být tato činnost provozována kvalitně ku prospěchu dětí, je třeba, aby ti, kteří se pěstounskou péčí zabývají, dostávali patřičnou podporu. Za tímto účelem vznikl právě podpůrný systém pěstounů, v jehož rámci se pěstouni organizují do svépomocných skupin, v nichž si vzájemně poskytují zkušenosti, pomoc a podporu. Tyto skupiny mohou zahrnovat až 500 pěstounských rodin. Setkání probíhají zpravidla jednou za měsíc.

Dále Matějček (Matějček,1999) představuje program, který je svou činností zaměřený zejména na emočně velmi narušené děti, mladistvé delikventy apod.. Jedná se o program Residential Treatment Alternatives, v jehož rámci prochází profesionální pěstouni náročným výcvikem, během nějž si osvojí dovednosti potřebné k poskytování intenzivní terapeutické pomoci. Po skončení výcviku jsou pěstouni schopni přijmout do své rodiny i vážně narušeného klienta a jsou schopni poskytnout mu pomoc na profesionální úrovni. Klient tak má na oplátku možnost účastnit se komunitních aktivit na profesionální úrovni a zároveň na vlastní kůži zažít, jaké to je trávit čas v běžném rodinném prostředí. Velkou výhodou tohoto programu je

především to, že klient nemusí být zavřený v ústavu, kde by jeho emoční narušení pod vlivem tamních podmínek spíše narůstalo. Tento program se jeví jako ideální alternativa k našemu současnému, rigidnímu systému ústavní péče. Je ovšem třeba si uvědomit, že tento program klade velké nároky na kvalitu a profesionalitu pěstounské péče, jež bude podmíněna náročným profesionálním výcvikem, který budou muset budoucí pěstouni absolvovat.

Posledním sociálním programem, který Matějček (Matějček,1999) představuje ve spojitosti s agenturou Human Service Associates, je takzvaný Whole Family Placement. V rámci tohoto programu je možné umístit do hostitelské rodiny nejen dítě, ale i jeho rodinu. Nezpochybitelnou výhodou tohoto programu je, že zde nedochází k zprerhání rodinných a citových vazeb. Tato technika je určena například rodinám, jež se náhle ocitnou bez domova.

Matějček (Matějček,1999) uvádí Velkou Británii jako další ze zemí, v níž je pěstounská péče nejčastějším řešením sociální situace dětí, které nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. Nyní se tedy podíváme na přehled nejčastějších forem pěstounské péče jež jsou zde využívány.

První formou je takzvaná Respite care, jež pro některé rodiny představuje určitou možnost víkendového či týdenního odpočinku od náročné péče o dítě. Hostitelská rodina si vezme na pár dní dítě k sobě domů a biologičtí rodiče si odpočinou a naberou nové síly. Tato forma péče je využívána především u dětí s poruchami učení, u tělesně handicapovaných dětí apod..

Další formou je takzvaná azylová pěstounská péče. Pěstouni zabývající se tímto druhem péče pomáhají dětem, které se ocitly v nějaké nenadálé situaci tím, že jim poskytnou dočasný azyl do doby, než se pro dítě najde nějaké trvalejší řešení jeho životní situace.

Další možností je krátkodobá pěstounská péče, která bývá využívána např. dětmi, jejichž rodiče musí strávit určitou dobu v nemocnici či dětmi, které již nemohou déle setrávat ve své biologické rodině a čekají na osvojení. Doba pobytu v hostitelské rodině v těchto případech zpravidla nepřesahuje čtvrt roku.

Střednědobá pěstounská péče je využívána v případech, kdy se adolescent připravuje na návrat do své biologické rodiny či na svou plnoletost a s ní spojený vstup do samostatného života. Střednědobá pěstounská péče trvá zpravidla od sedmi měsíců do dvou let.

Dlouhodobá a trvalá pěstounská péče se užívá v případech, kdy se dítě nemůže vrátit do své biologické rodiny (další fází může být osvojení dítěte hostitelskou rodinou). I v tomto případě ovšem platí pravidlo, že je dítěti zprostředkováván pravidelný kontakt se svou biologickou rodinou.

Poslední formou náhradní rodinné péče, kterou Matějček (Matějček,1999) v této souvislosti zmiňuje, je takzvaná soukromá pěstounská péče. Specifikem tohoto druhu péče je to, že tím, kdo pro dítě vybírá vhodnou hostitelskou rodinu, jsou přímo biologičtí rodiče dítěte, kteří tak činí ve spolupráci s orgány sociální péče.

Praktická část

V rámci praktické části mé diplomové práce jsem provedl šetření, jehož cílem bylo porovnat současnou situaci na poli náhradní rodinné péče, tak, jak je předkládána Ministerstvem práce a sociálních věcí v konfrontaci s tím, jak je vnímána z pohledu sociálních pracovníků působících na oddělení orgánů sociálně právní ochrany dětí . Při tvorbě otázek, které jsem pokládal pracovnícím OSPOD, jsem vycházel z materiálu Národní koncepce rodinné politiky Ministerstva práce a sociálních věcí z roku 2005.

Šetření jsem provedl formou kvalitativního výzkumu metodou polostrukturovaných rozhovorů. Můj výzkumný soubor čítal 15 osob z řad pracovníků orgánů sociálně právní ochrany dětí pracujících na celkem třech pražských pracovištích OSPOD. Osnovu polostrukturovaných rozhovorů, jež jsem s pracovníky absolvoval, tvořily následující otázky:

1. Jakým způsobem provádíte hodnocení rodiny, než navrhnete odebrání dítěte? Používáte nějakou metodiku, nebo se řídíte zkušeností? Jaké okruhy života rodiny posuzujete?
2. Jaké preventivní kroky provádíte, než navrhnete odebrání dítěte z jeho biologické rodiny ?
3. Jak dále spolupracujete s biologickou rodinou po odebrání dítěte? Jaké kroky se obvykle dělají pro to, aby se mohlo dítě do rodiny vrátit?
4. Co si myslíte, že by se dalo zlepšit v terénní práci s biologickými rodinami dětí? Jaké kroky by bylo třeba učinit?
5. Kolik procent dětí zůstane podle vašich zkušeností po odebrání z rodiny v ústavní péči až do své plnoletosti ?
6. Jaký máte názor na profesionální pěstounskou péči a co podle vás brzdí její rozvoj u nás? Jaký je váš názor a vaše zkušenost s pěstounskou péčí na přechodnou dobu? Co podle vás brání jejímu rozšíření u nás?
7. V materiálech vydávaných MPSV se píše, že proces osvojení bývá často

zprostředkován subjekty, které k tomu nejsou určeny a ty pak mohou svěřit dítě lidem, kteří péči o dítě nezvládnou. Máte s tímto jevem zkušenost?

8. Co si myslíte o průtazích v soudním řízení ohledně tzv. právního uvolnění dětí? Myslíte si, že by se jim dalo nějak předejít?

Tyto otázky byly utvořeny na základě tematických celků obsažených v Národní koncepci rodinné politiky Ministerstva práce a sociálních věcí z roku 2005 a na základě konzultace s vedoucí mé diplomové práce. Rozhovory jsem prováděl při osobních schůzkách uskutečňovaných přímo na pracovištích dotyčných pracovníků. Musím konstatovat, že i přes některé počáteční obavy a rozpaky dotyčných pracovníků byly všechny dotazované velmi otevřené a vstřícné. Na některých z nich bylo vidět, že jsou rády, že se někdo zajímá o jejich činnost a problematiku s ní spojenou.

Na první okruh otázek většina dotazovaných (14 pracovníků) odpovídala, že hodnocení rodiny probíhá na základě šetření v rodině, na podkladě zprávy od ošetřujícího lékaře dítěte, zprávy ze školy kam dítě dochází, zprávy dětského psychologa apod.. Jako vhodná metodika byly zmíněny metody sociální práce Ing. Charvátové. Všechny pracovníky (15 pracovníků) se ovšem shodovaly na tom, že při posuzování dané rodiny je velmi důležitý individuální přístup a práce na podkladě vlastních zkušeností. Na dotaz ohledně toho, jaké okruhy života rodiny bývají posuzovány, se všichni dotazovaní shodli, že je důležité v rámci šetření posoudit všechny okruhy života dítěte v rodině.

Na dotaz č.2 týkající se toho, jaké preventivní kroky se provádí, aby nemuselo být dítě odebráno z rodiny, se dotazovaní (15 pracovníků) shodli na tom, že jde především o poradenskou činnost, při které jsou členové rodiny dítěte seznámeni se všemi možnostmi řešení dané situace a je na jejich uvážení, kterou z nabízených možností řešení chtějí využít. Důležitou roli zde dle dotazovaných hraje spolupráce se státními i nestátními organizacemi (často byly zmiňovány organizace Lata, Střep apod..). Pracovníci (15 pracovníků) se shodli na tom, že k odebrání dítěte z rodiny se přistupuje vždy až jako poslední variantě, ve chvíli kdy byly vyčerpány všechny ostatní možnosti sanace rodiny.

Co se týče dotazu č.3, týkajícího se práce s rodinou v době po odebrání dítěte do ústavní péče, tak většina (15 pracovníků) dotazovaných odpovídala v tom smyslu, že se pokračuje v činnostech započatých ještě před odebráním dítěte, přičemž je hlavní důraz kladen na to, aby byli rodiče a ostatní členové rodiny motivováni k tomu zlepšit rodinné poměry do té míry, aby se mohlo dítě vrátit domů.

Co se týče otázky č.4, týkající se toho, jaké kroky by bylo třeba učinit ke zlepšení činnosti OSPOD, přicházelo ze strany pracovníc mnoho návrhů ke zlepšení současné situace. Mezi nejčastější návrhy (14 pracovníc) patřilo např. navýšení počtu pracovníků OSPOD, čímž by se snížil počet případů přidělených jednotlivému pracovníkovi a ten by tak měl více času věnovat se jednotlivým případům.

Dotazované pracovníce se také shodovaly na tom, že je třeba zlepšit jejich obraz v médiích a celkově navrátit prestiž jejich povolání. Dále zde zaznívaly požadavky na zlepšení finančního ohodnocení (5 pracovníc), na zlepšení spolupráce s krajskými úřady (3 pracovníce), na zlepšení spolupráce s neziskovými organizacemi (1 pracovníce), stížnosti na zmatečnost novelizačních právních úprav (4 pracovníce) apod..

Co se týče dotazu č.5, týkajícího se počtu dětí, kterým se podaří navrátit do své biologické rodiny a těch, kteří v ústavu zůstanou až do své plnoletosti, odpovídaly pracovníce spíše vyhybavě. Pracovníce se shodly (14 pracovníc) na tom, že v této fázi záleží hlavně na rodině dítěte. Hlavně oni musí být těmi, kdo se bude snažit aktivně měnit svou nevyhovující sociální situaci k lepšímu, aby se k nim mohlo jejich dítě vrátit. Ve výsledku se většina pracovníc (15 pracovníc) shodla na tom, že v praxi se do své rodiny podaří vrátit asi dvaceti procentům dětí, přičemž osmdesát procent dětí zůstává v ústavu až do své plnoletosti.

Co se týče dotazu č.6, některé z pracovníc (4 pracovníce) si nebyly jisty, co mám na mysli pojmem profesionální pěstounská péče. Vysvětlil jsem jim tedy, že mám na mysli např. rodiny, které u sebe na omezenou dobu ubytují dítě, které se ocitlo v krizové situaci a bylo nutné rychle ho odebrat z jeho biologické rodiny. Dále že se jedná o rodiny, které si berou do péče děti, jež v rámci své péče vyžadují profesionální terapeutickou pomoc. Většina pracovníc (12 pracovníc) odpověděla v tom smyslu, že zde tyto služby opravdu chybí, a že by zde byly dle jejich názoru opravdu potřeba. Na dotaz, co podle nich brání jejich rozšíření u nás, mi část dotazovaných (3 pracovníce) řekla, že zde především chybí legislativa potřebná k uvedení těchto činností do praxe. Dále mi bylo sděleno, že zde stále přetrvává určitá rivalita mezi státními a nestátními organizacemi. Předmětem sporu je prý především to, kdo by byl pověřen jako školitel budoucích profesionálních pěstounů a kdo by tudíž na tuto činnost pobíral finance. V rámci odpovědí na tuto otázku často (4 pracovníce) padal názor, že by toto školení měl mít na starosti spíše nestátní subjekt (dotazované často odkazovaly na občanské sdružení Natama). Mnoho dotazovaných (6 pracovníc) také řeklo, že dle jejich názoru nemá stát zájem na tom měnit současnou situaci, a tak pro její změnu prakticky nic nedělá.

Co se týče otázky č.7, tak naprostá většina dotazovaných (13 pracovníc) řekla, že se

tato výtka týká zejména jednoho konkrétního zařízení, fungujícího na území České republiky, že o tomto problému ví každý, kdo se touto problematikou zabývá, avšak z blíže nespecifikovaných důvodů s tím nikdo nic nedělá. Na druhou stranu se podle některých dotazovaných (4 pracovnice) netýká tento problém pouze tohoto jednoho zařízení. Podle těchto dotazovaných lze dnes nalézt i v některých inzertních rubrikách nabídky pomoci těhotným ženám v nouzi, za nimiž se prý často skrývají jakési zprostředkovatelské služby na hranici zákona, které pomáhají získat dítě do péče případným zájemcům. Tito lidé se posléze zkontaktují s dotyčnou ženou, která se nachází v tísnivé sociální situaci, a navrhnou jí, aby nechala za úplatu po porodu do rodného listu zapsat jako otce svého dítěte muže, jenž si chce se svou manželkou vzít dotyčné dítě do péče. Po nějaké době dítě osvojí i partnerka tohoto pána. V těchto případech se nejedná ani o adopci, ani o náhradní rodinnou péči.

Na toto téma také padaly připomínky v tom smyslu, že riziko spojené s tím, že osvojitelé nezvládnou péči o svěřené dítě, je přítomno i při běžných procesech osvojení.

Co se týče otázky č.8, tak valná většina pracovníc (13 pracovníc) odpověděla, že pro ně průtahy v soudním řízení ohledně právního uvolnění dítěte nepředstavují problém.

Během šetření jsem měl možnost provést rozhovor i s jedním vedoucím oddělení OSPOD, který mi na mé dotazy odpovídal z poněkud jiného úhlu pohledu než ostatní pracovnice. Na otázku č.1 mi sdělil, že podle něj metodika na hodnocení rodiny neexistuje, že záleží hlavně na zkušenostech daného pracovníka.

Co se týče otázky č. 2, řekl, že je velmi důležité jasně informovat dotyčnou rodinu, že tam potenciálně hrozí odebrání dítěte (dotyčná rodina to prý často ani netuší) a dát jim kontakt na nestátní organizace (o.s. Střep, o.s. Dům tří přání, o.s. Rodiče apod.), jež jim mohou pomoci v jejich obtížné situaci. Spolupráce s těmito organizacemi je prý na velmi dobré úrovni. Dále mi sdělil, že přijde li za ním některá z pracovníc s tím, že je nutno odebrat dítě z rodiny, položí jí vždy následující kontrolní otázky:

1. Vědí rodiče o tom, že návrh podáváme (žádají, souhlasí, vědí, tuší)?
2. Co jsme udělali, aby nemuselo k návrhu dojít? Nemůžeme udělat ještě něco dalšího?
Není jiné řešení?
3. Kdo ještě v rodině pracoval a jaký je jeho názor? Koho jsme oslovili nebo doporučili, aby rodině pomohl?
4. Co bude znamenat umístění pro dítě a jaké jsou další perspektivy?
5. Jsou skutečně naplněny zákonné podmínky, je situace tak vážná?
6. Jsme schopni soudu předložit dostatek podkladů a důkazů k jeho rozhodnutí?

Teprve po pečlivém zvážení všech těchto otázek se přistupuje k případnému odebrání dítěte z rodiny.

Ohledně otázky č. 3 mi dotyčný sdělil, že používá informační nástěnky a informační kartičky vydávané občanským sdružením Střep. U těchto kartiček bych se rád zastavil, neboť jde dle mého soudu o velmi praktickou pomůcku, která může velmi pomoci jak rodičům dítěte, tak sociálním pracovníkům.

Oficiální název tohoto materiálu je Kartička pro rodiče dětí, které jsou umístěny předběžným opatřením a nebo pravomocným rozhodnutím soudu do ústavní výchovy. Tato kartička je dle slov svých autorů určena rodičům, aby je srozumitelnou formou informovala o tom, jak je pro jejich dítě důležité, aby s ním zůstali v kontaktu a začali spolupracovat na přípravě podmínek pro jeho návrat z ústavního zařízení do rodiny. Na kartičkách jsou napsány kontakty na dotyčného sociálního pracovníka, kontakt na pracovníka ústavního zařízení kde je dítě umístěno, případně kontakt na jiné pomáhající pracoviště.

Tyto kartičky rodiče obdrží při schůzce s pracovníky OSPOD, či jim jsou zaslány poštou.

Na otázku č.4 dotyčný vedoucí odpověděl, že ke zlepšení terénní práce jeho podřízených by přispělo zejména kapacitní posílení jeho oddělení. Podle jeho slov jde o to, aby měli pracovníci OSPOD více času na to, zabývat se jednotlivými případy a toho lze dosáhnout pouze tím, navýší li se jejich počty. Prý by k tomu napomohlo odtržení oddělení pracovišť OSPOD od obcí a jejich připojení ke státní správě. Zástupci obcí se totiž snaží před svými voliči vykazovat co nejnižší počty zaměstnaných úředníků (mezi než se řadí i zaměstnanci OSPOD).

Další věc, kterou by dotyčný vedoucí uvítal, by dle jeho slov byla intenzivnější metodická podpora ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že valná většina pracovníků současných orgánů sociálně právní ochrany dětí se při svém hodnocení rodiny, v níž by mohlo potenciálně hrozit odebrání dítěte, spoléhá na svou zkušenost, kterou nasbíraly během svého působení v oboru.

Všechny dotazované se shodly na tom, že odebrání dítěte z rodiny je dnes (oproti situaci před rokem 1989) naprosto krajním řešením a přistupuje se k němu pouze ve zcela ojedinělých případech. Předtím, než se přikročí k této krajní variantě, snaží se pracovníci všemožně působit na rodinu, aby zlepšila svou sociální situaci do té míry, aby dítě nemuselo

být z rodiny odejmuto. V rámci tohoto procesu jsou posuzovány všechny okruhy života rodiny. V současné době již tedy nejsou důvodem pro odebrání dítěte z rodiny např. nevyhovující bytové poměry apod.. Sociální pracovníce se v rámci snahy udržet dítě v rodině často obrací i na širší příbuzenstvo (prarodiče apod..) v naději, že třeba oni budou těmi, kteří zajistí dítěti uspokojivé sociální a rodinné podmínky, jež mu nejsou schopni poskytnout jeho biologičtí rodiče. Pracovníce OSPOD se shodly na tom, že jim v této snaze vydatně pomáhá spolupráce s nestátními zařízeními.

Ve chvíli, kdy selžou všechny preventivní kroky a pracovnícím již nezbývá nic jiného, než odebrat dítě z rodiny, usilují alespoň o to, aby dítě ani během svého pobytu v ústavním zařízení neztratilo kontakt se svými rodiči. Povzbuzují za tímto účelem rodinu, aby dítě pravidelně navštěvovala a udržovala s ním co možná nejintenzivnější citové a sociální vazby. Mimoto rodinu podporují v tom, aby intenzivně pracovala na zlepšení své sociální situace do té míry, aby jim mohlo být jejich dítě navráceno. I během této fáze jsou intenzivně využívány služby různých neziskových organizací. Pracovníce se shodují na tom, že v této fázi je velmi důležité motivovat rodinu dítěte, aby se intenzivně podílela na této činnosti. Co se týče možností zlepšení činnosti sociálních pracovníc OSPOD, ty se shodují na tom, že by jim velice pomohlo personální navýšení stavů, neboť čím více jich bude na jednotlivých pracovištích, tím méně rodin bude mít jednotlivá pracovníce na starosti a tím více času a energie bude moci věnovat jednotlivým případům.

Další věcí, která by podle sociálních pracovníc zkvalitnila jejich činnost, by bylo poskytnutí kvalitní metodiky ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí. Další věcí, která trápí pracovníce OSPOD, je jejich mediální obraz v rámci něhož jsou stále prezentovány jako ty „zlé úřednice, které strkají nos do cizích věcí“. Přitom každý, kdo se blíže seznámil s jejich činností, ví, že se jedná o velice odpovědné a psychicky náročné povolání, jež by tedy mělo být ve společnosti respektováno a mělo by mu náležet zasloužené ocenění ve formě společenské prestiže a odpovídajícího finančního ohodnocení.

Smutnou pravdou zůstává, že nastane-li již situace, kdy je dítě odebráno ze své biologické rodiny, ve většině případů již zůstane v ústavní péči až do své plnoletosti. Potěšitelné je v této situaci pouze to, že ruku v ruce s tímto jevem, klesá počet návrhů na odebrání dítěte z rodiny a také klesá počet odebrání z rodiny na základě špatných rodinných poměrů.

Podíváme-li se nato, jak v současné době vypadá situace ohledně rozvoje profesionální pěstounské péče, musíme si přiznat, že situace není vůbec pozitivní. O profesionální

pěstounské péči se u nás sice hovoří, uvažuje se, že zavedení jejích forem u nás bude nutností pro to, aby se problematika náhradní výchovné i rodinné péče začala transformovat žádoucím směrem, problém je ale v tom, že tato veškerá jednání probíhají jen mezi odbornou veřejností a stále pouze na úrovni teoretických debat.

Smutné je, že podíváme-li se, jak probíhají diskuse a přípravy na úrovni ministerstev a vlády, zjistíme, že na této úrovni se vlastně nic neděje, žádné přípravy se nekonají a vládní činitelé se tváří, že současná situace je vlastně v pořádku, a že jí není tudíž třeba měnit. Budeme-li tedy chtít, aby se tato věc začala vyvíjet žádoucím směrem, bude třeba, aby se nejprve změnil přístup vlády a ministerstev k dané problematice.

Co se týče toho, že proces osvojení bývá často zprostředkován jinak než oficiální cestou, lze říci snad jen to, že se toto opravdu v praxi děje, není ovšem snadné, danou věc přímo odhalit a poukázat na ni. Celý proces totiž často probíhá po vzájemné dohodě zúčastněných a v mezích zákona. Mezi možná řešení tohoto problému by proto možná patřilo lepší ošetření legislativního rámce, zintenzivnění dohledu v rámci dané problematiky a v neposlední řadě také zvýšení pomoci ze strany státu i nestátních organizací budoucím maminkám, které se ocitly v tísnivé životní situaci a přenechání svého dítěte za úplatu někomu jinému jim v dané chvíli připadá jako nejlepší řešení.

Vyhodnocení odpovědí pracovníků OSPOD

otázka č.1

14 respondentů odpovědělo, že hodnocení rodiny probíhá na podkladě šetření v rodině, zprávy od ošetřujícího lékaře, zprávy ze školy a zprávy od psychologa.

15 respondentů odpovědělo, že při posuzování rodiny je důležitý individuální přístup a využití vlastních zkušeností.

15 respondentů odpovědělo, že je důležité posuzovat všechny okruhy života rodiny.

otázka č.2

15 respondentů odpovědělo, že jde především o poradenskou činnost.

otázka č.3

15 respondentů odpovědělo, že se pokračuje v započatých činnostech (viz. otázka č.2) a je kladen důraz na motivaci rodiny změnit svou soc. situaci.

otázka č.4

14 respondentů navrhlo navýšení počtu pracovníků OSPOD, 12 respondentů navrhlo zlepšit mediální obraz OSPOD, 5 respondentů navrhlo lepší finanční ohodnocení, 3 respondenti navrhli zlepšení spolupráce s krajskými úřady, 4 respondenti navrhli snížit zmatečnost novelizací právních úprav, 1 respondent navrhl zlepšení spolupráce s neziskovými organizacemi.

otázka č.5

15 respondentů odpovědělo, že z pobytu v ústavní péči se podaří vrátit asi 20% dětí z celkového počtu odebraných.

otázka č.6

12 respondentů odpovědělo, že by zde bylo těchto služeb potřeba, 3 respondenti odpověděli, že zde chybí potřebná legislativa, 6 respondentů zároveň odpovědělo, že stát nemá zájem zde takováto zařízení zřizovat.

otázka č.7

13 respondentů odpovědělo, že se tento problém týká zejména jednoho konkrétního zařízení.

otázka č.8

13 respondentů odpovědělo, že pro ně průtahy v soudním řízení nepředstavují problém.

Interpretace výsledků

Z výsledků šetření vyplývá, že při hodnocení rodin jimž hrozí odebrání dítěte, se posuzují všechny okruhy života těchto rodin. Velký důraz je přitom kladen na prevenci a poradenskou činnost. Šetření v rodinách probíhá zejména na základě zkušeností a individuálního přístupu pracovníků k jednotlivým rodinám.

Je pozitivní, že je často využívána spolupráce s nestátními zařízeními. Jako prevence odebrání dítěte se uplatňuje zejména poradenská činnost s nabídkou spolupráce s nestátními zařízeními. Nastane-li krajní varianta a dítě je odebráno z rodiny, pracovníci se snaží motivovat rodinu, aby zlepšila své sociální podmínky do té míry, aby se dítě mohlo vrátit domů.

Co se týče možností zlepšení činnosti OSPOD, jedním z možných prostředků by bylo navýšení počtu pracovníků OSPOD a zlepšení obrazu jeho zaměstnanců směrem k veřejnosti. Dále z výsledků vyplývá, že dosud přetrvává situace, kdy většina dětí umístěných do ústavní péče zde zůstává až do doby své plnoletosti. Co se týče možného rozvoje profesionální

pěstounské péče u nás, z odpovědi vyplývá, že zde stále chybí potřebná legislativa pro výkon tohoto druhu náhradní rodinné péče a hlavně zde chybí zájem ze strany státu. Z výsledků dále vyplývá, že se u nás opravdu vyskytují případy, kdy osvojení dítěte provádí orgány, které k tomu nejsou určeny. Tato činnost však bývá velmi dobře organizována, se souhlasem všech zúčastněných a tak není snadné ji odhalit. Co se týče průtahů v soudním řízení, tak mezi zaměstnanci OSPOD nejsou vnímány jako nějaký palčivý problém.

Nyní porovnáme tento praktický pohled na danou problematiku s tím, jak na danou věc nahlíží Ministerstvo práce a sociálních věcí prostřednictvím svých materiálů. V tomto konkrétním případě prostřednictvím již výše zmiňované Národní koncepce rodinné politiky z roku 2005.

Problematice náhradní rodinné péče je v tomto dokumentu věnována. kapitola s názvem Rodina v systému náhradní rodinné péče. Úvodní část této kapitoly tvoří popis toho, jak Ministerstvo práce a sociálních věcí vidí současný stav systému náhradní rodinné péče u nás. V této kapitole se píše, že, *„účelem náhradní rodinné péče je poskytnout dětem, které nemohou z nejrůznějších důvodů vyrůstat ve své vlastní biologické rodině, chybějící péči rodičů“*

(Národní koncepce rodinné politiky MPSV,2005).

Dále se zde dozvíme, že *„jednotlivé náhradní formy rodinné péče se od sebe liší svými právními důsledky. U osvojení dochází k přijetí cizího dítěte náhradními rodiči v takové právní, citové a sociální rovině, že vznikají vazby shodné jako mezi biologickými rodiči a dětmi. Na rozdíl od pěstounské péče zletilosti nedochází k zániku osvojení. Do pěstounské péče jsou umísťovány děti, které nemohou být z různých důvodů osvojeny. Pěstounská péče může být vykonávána přímo v rodinách pěstounů nebo ve zvláštních zařízeních pro výkon pěstounské péče. V případě poručenství jde o institut sloužící k ochraně nezletilého dítěte, které se ocitlo bez zákonného zástupce. Poručník nemá povinnost o dítě osobně pečovat. Pakliže o dítě osobně pečuje, lze tuto formu péče přirovnat k pěstounské péči, ovšem s tím rozdílem, že poručník je zároveň zákonným zástupcem dítěte. Zprostředkování náhradní rodinné péče vykonává prostřednictvím zákonem stanovených orgánů stát. O osvojení, resp. o svěřeni dítěte do pěstounské péče rozhoduje výhradně soud“* (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).

Dále se zde píše, že *„v rámci pěstounské péče (i tzv. svěřeni dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče) může být dítě svěřeno do péče fyzické osobě nebo i do společné péče,*

a to pouze v případě manželů. Stejně tak v případě osvojení je možné, aby dítě bylo osvojeno společně v případě, jedná li se o manžele. U osvojení nezrušitelného může pouze výjimečně osvojit dítě i osamělá osoba“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).

Z této úvodní části kapitoly je zřejmé, že má sloužit pouze jako obecný úvod do problematiky, aby i čtenář- laik pochopil základní pravidla fungování systému náhradní rodinné péče.

V textu následuje pasáž popisující hlavní problémy v systému náhradní rodinné péče, tak jak je vidí Ministerstvo práce a sociálních věcí.

V textu se můžeme dočíst, že „aktuálním problémem týkajícím se především osvojení je obcházení postupů při jeho zprostředkování subjekty, které k této činnosti nejsou určeny a tuto činnost přesto provádějí. Děti mohou být takto svěřovány lidem, u kterých nelze předpokládat, že náročnou péči o děti zvládnou, což je mimo jiné způsobeno nedostatečnou informací o osobě dítěte, především o jeho sociální situaci a zdravotním stavu. Tato skutečnost zvyšuje pravděpodobnost selhání náhradní rodinné péče a navrácení dítěte zpět do ústavního zařízení s následkem jeho možné traumatizace“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).

Z pohledu praxe lze k výše uvedenému říci, že k tomuto obcházení postupů, co se procesu osvojení týče, opravdu dochází, ovšem samotné Ministerstvo práce a sociálních věcí bohužel nijak nepřispívá k tomu, aby se situace v tomto ohledu nějak změnila. Tento jev zprostředkování osvojení obcházením zákonných norem je mezi odbornou veřejností velmi dobře znám a popsán, avšak ani vláda, ani ministerstvo doposud nepřišlo s žádným návrhem ani legislativní úpravou, jež by vedla k nápravě.

Co se týče situace, kdy je dítě po neúspěšných pokusech o osvojení vráceno zpět do ústavu (často i několikrát za sebou), je pravda, že jsou tyto případy známy a bohužel nejsou nijak ojedinělé. Přitom je jasné, že na psychiku dítěte má tato zkušenost ničivý vliv, toto dítě se postupně dostává do horších a horších psychických stavů a možnost jeho případné adopce se tak stává obtížnější a obtížnější. Na vině může být opravdu jednak nedostatečná příprava a způsobilost pěstounů, svou roli zde ovšem může sehrát i to, že dotyčné dítě není vhodným adeptem na běžnou formu osvojení. Může se totiž jednat o dítě, jež by ke svému zdravému a šťastnému vývoji potřebovalo nejen dobré citové zázemí, ale i kvalitní terapeutickou službu poskytovanou v rámci výchovného působení v rodině, již by mohly poskytovat odborně vyškolení profesionální pěstouni.

Jako další problém týkající se osvojení jsou v textu označeny „*průtahy v soudním řízení o tzv. právním uvolnění dětí, v důsledku nichž se do evidence dětí vhodných k osvojení*

dostávají děti ve vyšším věku. Vyšší věk dětí přitom snižuje jejich šanci na umístění do náhradní rodiny formou osvojení“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV,2005).

K problému týkajícímu se soudních průtahů lze dodat, že podle mého šetření nepředstavují průtahy pro většinu mnou oslovených pracovníků OSPOD výraznější problém. Na obhajobu soudců lze říci, že i oni jsou v současné době nadměrně zatíženi stálým nápadem jejich agendy. Situaci by měly zlepšit takzvaní vyšší soudní úředníci, kteří budou soudcům zpracovávat administrativní část jejich agendy a oni tak budou moci věnovat více času svěřeným případům.

Je třeba si uvědomit, že i děti ve vyšším věku mají právo na náhradní rodinnou péči, jako řešení jejich situace se opět mimo jiné nabízí možnost profesionální pěstounské péče.

Dalším problémem, o němž se můžeme v národní koncepci rodinné politiky dočíst, je *„dlouhodobý problém týkající se nezájmu žadatelů přijmout do náhradní rodinné péče děti etnický odlišné, děti s různým zdravotním postižením, děti drogově závislých rodičů, zdravotně postižených či psychicky nemocných rodičů, děti vyšších věkových kategorií, děti s výchovnými problémy a velké sourozenecké skupiny apod.“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).*

K předchozímu odstavci je třeba říci, že tento problém nepůjde (alespoň z mého pohledu) vyřešit jinak, než intenzivní osvětovou a vzdělávací činností směřovanou směrem k přípravě budoucích profesionálních pěstounů, kteří svou pěstounskou činnost budou pojímat především jako snahu pomoci znevýhodněným dětem, (které by často neměly šanci na osvojení v běžné rodině).

Dalším problémem, jenž Ministerstvo práce a sociálních věcí ve svém dokumentu zmiňuje, je *„tendence poklesu žadatelů, kteří by byli ochotni přijmout dítě do pěstounské péče. Jednou z příčin může být podle ministerstva skutečnost, že pěstounská péče klade na žadatele velké nároky, pokud jde o právo biologických rodičů (kteří mnohdy zůstávají i nadále zákonnými zástupci dítěte) udržovat s dítětem kontakt a zasahovat do jeho výchovy. Další příčinou může být rovněž nedostatečné finanční a sociální zajištění pěstounů vychovávajících děti ve své vlastní rodině. Určitou roli sehrává rovněž nedostatečná informovanost veřejnosti o institutu pěstounské péče“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).*

K předchozímu odstavci lze říci, že dle mého soudu by vhodným řešením této situace byla (stejně jako v předchozím případě) především intenzivní výcviková a vzdělávací činnost zacílená na zájemce o pěstounskou péči, jejímž výsledkem by bylo mimo jiné i to, že ti, kteří dotyčný kurz absolvují, budou svou pěstounskou činnost provozovat s tím vědomím, že jim

svěřené dítě má plné právo udržovat vztahy se svými biologickými rodiči a naopak. Co se týče nedostatečného finančního a sociálního zajištění pěstounských rodin, myslím si, že zlepšením této situace by měli být pověřeni především vládní představitelé a příslušná ministerstva. Co se týče nedostatečné informovanosti veřejnosti o institutu pěstounské péče, myslím si, že je právě na Ministerstvu práce a sociálních věcí, aby se postaralo (prostřednictvím svých materiálů) o kvalitní a účinnou osvětu v řadách veřejnosti.

Dále následuje pasáž, která je věnována cílům, jichž by mělo být dle Ministerstva práce a sociálních věcí v této oblasti dosaženo. V materiálu Ministerstva práce a sociálních věcí se píše, že „*prioritou je vytvoření podmínek pro zajištění výchovy dětí v rodině, nebo není-li to možné a v případě, kdy by další setrvání dítěte v rodině vedlo k ohrožení jeho zájmu, v jiném prostředí, které rodinu nahrazuje, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění*“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).

Dle Ministerstva práce a sociálních věcí je předpokladem shora uvedeného především, „*systematická terénní sociální práce s biologickou rodinou či náhradní rodinou za účelem vytvoření příznivého rodinného prostředí pro vývoj dítěte. Pozornost musí být zaměřena zejména na rozvoj různých forem náhradní rodinné péče tak, aby se podobaly skutečnému rodinnému prostředí. Prioritou je také všestranná podpora náhradních rodičů, a to nejen formou dostupnosti a specializace poradenských subjektů, sociálních služeb, ale i adekvátním finančním ohodnocením v případě pěstounské péče. Nezbytností je dle ministerstva rovněž zvýšená finanční podpora pěstounů, ale i vytvoření odborného zázemí, v podobě odborné pomoci a vedení v případě, že se vyskytnou komplikace při výchově svěřených dětí*“ (Národní koncepce rodinné politiky MPSV, 2005).

K předchozím odstavcům lze říci zejména to, že v nich pracovníci Ministerstva práce a sociálních věcí správně definovali priority, jichž by mělo být opravdu dosaženo. Otázkou ovšem zůstává, zda ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí mnohdy nezůstává pouze u proklamací bez přítomnosti skutečné snahy o zlepšení a změnu systému.

Shrnutí

Na závěr bych rád shrnul oblasti, jejichž řešení je dle mého soudu nezbytné, chceme-li opravdu zlepšit současné poměry v oblasti náhradní výchovné a náhradní rodinné péče. Jde zejména o to, aby byl vyvíjen tlak na příslušná ministerstva, která dosud svou praktickou činností neprokázala reálnou snahu měnit podmínky náhradní rodinné a náhradní výchovné péče. Jde o

to donutit je přejít od slov k činům a začít skutečně konat. Je třeba vypracovat nové metodické postupy pro co nejvhodnější sanaci rodiny, díky níž nebudou muset děti svou biologickou rodinu opustit. Za tímto účelem je třeba posílit personální stavy orgánů sociálně právní ochrany dětí. Je třeba tuto činnost podporovat jak legislativně, tak finančně. Je třeba podporovat nestátní organizace, které svou činností pomáhají v oblastech, kde se stát angažuje v nedostatečné míře nebo vůbec. Je třeba vytvořit systém profesionální pěstounské péče, který zde dosud chybí. V tomto ohledu je třeba především zajistit profesionální výcvikové a výukové programy, které budou zacíleny na zájemce o profesionální pěstounskou péči. Je třeba určit, kdo bude tuto vzdělávací činnost zajišťovat a z jakých zdrojů bude financována.

Závěr

V této práci jsem se věnoval vývoji a současné situaci v oblasti náhradní výchovné péče a náhradní rodinné péče v ČR. Také jsem zde popsal negativní vlivy náhradní výchovné péče působící na děti a mladistvé. Dále jsem se věnoval současné reformě náhradní výchovné péče a náhradní rodinné péče u nás. Část práce se též věnuje činnosti nestátních zařízení v této oblasti. Praktická část této práce je věnována činnosti orgánů sociálně právní ochrany dětí. Za hlavní myšlenku této práce považuji nutné změny v systému náhradní výchovné péče v ČR. Myslím tím konkrétně přechod od současného systému náhradní výchovné péče k systému profesionální pěstounské péče a náhradní výchovné péče rodinného typu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Matějček, Zdeněk a kol., Co děti nejvíc potřebují. Nakladatelství Portál, Praha 2003
- Matějček, Zdeněk a kol., Náhradní rodinná péče. Nakladatelství Portál, Praha 1999
- Matějček, Zdeněk a kol., Osvojení a pěstounská péče. Nakladatelství Portál, Praha 2002
- Matějček, Zdeněk-Langmeier, Josef: Psychická deprivace v dětství. Státní zdravotnické nakladatelství, 1968
- Matějček, Zdeněk: Rodiče a děti. AVICENUM, zdravotnické nakladatelství, 1986
- Matoušek Oldřich: Ústavní péče. Sociologické nakladatelství, Praha 1995
- Matoušek Oldřich-Kroftová Andrea, Mládež a delikvence. Nakladatelství Portál, Praha 2003
- Zákon č. 265/1949 Sb. o právu rodinném ve znění zákonného opatření č. 61/1955 Sb.
- Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.
- Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních
- Vyhláška č. 438/2006 Sb.
- Zákon č. 69/1952 Sb. o sociálně právní ochraně mládeže ve znění zákonného opatření č. 58/1955 Sb.
- Opatření č. 61/1955 Sb.
- nález ústavního soudu č. 72/1995 Sb. (úprava v ustanovení § 76a o.s.ř.)
- vládní nařízení č. 73/1956 Sb.
- Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí
- nařízení ministra spravedlnosti č. 70/1982
- vládní nařízení č. 59/1964 Sb.
- Zákon č. 121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení
- Zákon č. 129/1975 Sb.
- Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí
- Zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže
- Internetové zdroje: www.civilia.cz
- www.fod.cz
- www.ranapece.cz
- www.natama.cz
- www.sos-vesnicky.cz
- www.strep.cz

www.dumtriprani.cz

www.lata.cz

www.reflex.cz/clanek22469.html

www.nadacetm.cz

Jiří Hantl

název diplomové : Systém, fungování a vývoj ústavní výchovy od roku 1950 do současnosti a její vliv na život dítěte v ČR

studijní obor: Sociální práce a sociální politika

vedoucí diplomové práce: PhDr. Hana Pazlarová, PhD.

Ve své diplomové práci jsem se pokusil o zmapování systému náhradní rodinné péče a náhradní výchovné péče na našem území. Taktéž jsem se pokusil zachytit změny, jež provázely vývoj tohoto systému od padesátých let minulého století až do současnosti. Ve své práci jsem se snažil zaměřit zejména na to, jak se měnila podoba náhradní výchovné péče, včetně zařízení v nichž je náhradní výchovná péče uskutečňována.

Mimoto jsem se snažil popsat negativní vlivy související s pobytem dítěte v ústavní péči a způsoby jimiž lze tyto negativní vlivy zmenšovat. Ve své práci též pojednávám o orgánech sociálně právní ochrany dětí a jejich historických variantách. V práci se zabývám především tím, jakým způsobem tyto orgány fungují a podle jakých kritérií rozhodují o umístění dítěte do náhradní výchovné a náhradní rodinné péče.

Ve své práci též věnuji kapitulu nestátním zařízením, která se svou činností pokouší zmírnit negativní dopady ústavní péče a snaží se poskytovat pomoc tam, kde pomoc ze strany státu funguje nedostatečně či vůbec. Druhá polovina práce včetně praktické části je věnována popisu současné situace v oblasti náhradní rodinné a náhradní výchovné péče, se snahou nahlížet na toto téma očima profesionálů denně se v tomto prostředí pohybujících. V této části mi šlo zejména o zmapování současného stavu v oblasti pomoci rizikovým rodinám. Zabývám se zde možnostmi zlepšení současného stavu a možnými systémovými změnami, které bude nutno provést, aby bylo těchto zlepšení dosaženo.

Resume

In my dissertation i tried to describe the systém of substituted parential care and substituted institutional care in our country. I also tried to describe changes in the systém from the 1950 until today. I tried to describe changes in the systém of substituted institutional care and changes of the institutions, which were using in this systém.

I also tried to describe negative effects, which relates to living in the institutional care and i also tried to describe methods which can reduce those effects. There is also chapter about non-governmental organizations which tried to reduce negative effects of living in the institutional care.

The second part of my dissertation (which includes the practise) is about the present situation, described by social workers who work with families in need. In this part of my dissertation I tried to describe present social systém, which gives a hand families in need with their troubles. In this part I tried to describe possibilities of systém improvement, which should be used if we want to improve our systém of substituted parential care.